

Život u Osijeku tijekom Prvog svjetskog rata (1914. - 1918.)

Jusup, Patrik

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:914980>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Sveučilišni diplomski studij povijesti i engleskog jezika i književnosti

Patrik Jusup

Život u Osijeku tijekom Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.)

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Sumentor: dr. sc. Luka Pejić

Osijek, 2023.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Sveučilišni diplomski studij povijesti i engleskog jezika i književnosti

Patrik Jusup

Život u Osijeku tijekom Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.)

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska moderna i suvremena
povijest

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Sumentor: dr. sc. Luka Pejić

Osijek, 2023.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 1. rujna 2023.

Patrik Jusup, 0122230233

Sažetak

Prvi svjetski rat utjecao je na svakodnevni život stanovništva diljem Austro-Ugarske Monarhije, a grad Osijek nije bio iznimka. Nakon sarajevskog atentata, u Osijeku dolazi do antisrpskih demonstracija, a ubrzo se antisrpski sentiment uviđa i u gradskom zastupstvu. Nakon objave rata Srbiji, na ulicama Osijeka stanovništvo slavi i kliče kralju i vojsci. Iako grad nije imao izravan dodir s bojišnicom, u grad su, gotovo od prvog dana rata, stizali vojnici i ranjenici koji su se vraćali s bojišta ili su tek na njega upućeni. Ubrzo i stanovništvo počinje osjećati posljedice ratnog stanja. Dolazi do poskupljenja i nestašice namirnica, muško stanovništvo se novači u vojsku, civilni promet je smanjen, pa čak i potpuno obustavljen, a zgrade osječkih škola prenamijenjene su u pomoćne bolnice. Sve to, kao i sam rat, uzrokuje nove probleme u gradu. Nastaje potreba za zbrinjavanjem obitelji regrutiranih vojnika, ratnih udovica, siročadi, vojnih invalida i ranjenika. Osim gradskih vlasti, koje aprovizacijom nastoje pomoći svom stanovništvu, najugroženijima pomažu i razna humanitarna društva i odbori, kako postojeći tako i novoosnovani. Kriminal je zbog rata sve prisutniji, a tomu je doprinijela i činjenica da je većina redarstvenika pozvana u vojsku. Zato se gradska vlast odlučuje na osnivanje građanske straže čiji je cilj održavanje javnog reda i mira u gradu. Osim kriminala, opasnost stanovništvu predstavljaju kolera i boginje koje se pojavljuju na početku rata, dok pred završetak rata dolazi do pojave španjolske gripe. Gradske vlasti nastoje spriječiti širenje zaraznih bolesti cijepljenjem, ali i održavanjem čistoće i higijene u samom gradu. Kulturni život u gradu održavali su osječka kina i kazalište te koncerti i izložbe koji su organizirani kako bi se prikupio novac za ugrožene slojeve društva. Organizirani sportski život u gradu zamire početkom rata, ali već u drugoj polovici rata vidljivi su znakovi oporavka. Cilj ovog istraživanja je prikazati život u Osijeku u ratnim okolnostima tijekom čitavog Prvog svjetskog rata. Za potrebe istraživanja korištena je i konzultirana relevantna sekundarna literatura te osječka novinska građa iz vremena Prvog svjetskog rata.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Osijek, svakodnevnica, humanitarni rad, zdravstvo

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Reakcije na sarajevski atentat i početak rata	6
3. Mobilizacija i zbrinjavanje vojnika i ranjenika	9
4. Skupoća i nestašica namirnica	18
5. Humanitarni i dobrotvorni rad.....	22
6. Kriminal	26
7. Zdravstvena situacija u gradu.....	31
8. Obrazovanje.....	35
9. Kulturni život.....	38
10. Sport	42
11. Kraj rata.....	45
12. Zaključak	47
13. Popis priloga	49
14. Popis literature	50

1. Uvod

Cilj ovog istraživanja je prikaz života u Osijeku tijekom Prvog svjetskog rata, od atentata u Sarajevu do raspada Austro-Ugarske Monarhije. Središte zanimanja rada su život i poteškoće s kojima se suočilo gradsko stanovništvo zbog specifičnog položaja grada i blizine bojišta te načini kojima su gradska uprava i osječki dobrotvori nastojali ublažiti utjecaje rata na svakodnevicu. Za potrebe istraživanja korištena je i konzultirana relevantna sekundarna literatura te osječka novinska građa iz vremena Prvog svjetskog rata. Navedena novinska građa dostupna je u knjižnici osječkog Muzeja Slavonije.

Tema je obrađena kroz dvanaest poglavlja, ne uključujući popis priloga i popis literature. Prvo poglavlje rada daje prikaz događaja u Osijeku neposredno prije izbijanja rata, reakcije stanovništva na atentat u Sarajevu, raspoloženje u gradu te objavu rata i uvođenje izvanrednog stanja u gradu. Sljedeće poglavlje bavi se mobilizacijom vojnika u gradu te specifičnostima Osijeka kao grada na granici Monarhije u koji su svakodnevno pristizali vojnici i ranjenici. Sljedeća dva poglavlja blisko su povezana jer su skupoća i nestašica u gradu značajno utjecale na pojavu i širenje rada dobrotvornih društava. Poglavlje o kriminalu govori o utjecaju rata na kriminalno ponašanje građana i o pojavi građanske garde, organizacije građana koja je pomagala osječkim redarstvenicima u održavanju reda i sigurnosti u gradu. Nakon toga, poglavlje o zdravstvenoj situaciji u gradu bavi se zdravstvenim problemima stanovništva uzrokovanim ratom, odnosno bolestima koje su se brzo širile među građanima zbog manjka osviještenosti o higijeni i čistoći. Sljedeća tri poglavlja bave se važnim kulturnim elementima koji nalaze načine da funkcioniraju, pa čak i napreduju, usprkos teškoj situaciji u gradu. Prvo od navedenih poglavlja bavi se obrazovanjem u gradu čija je organizacija bila iznimno zahtjevna zbog manjka prostora, ali i napretkom do kojeg je došlo krajem rata kada je otvorena Ženska realna gimnazija. Sljedeće poglavlje bavi se kulturnim životom grada tijekom rata, prvenstveno kazalištem i kinom koji imaju važnu ulogu u održavanju morala građana. Poglavlje o sportu govori o naglom prestanku razvoja osječkog sporta, ali i o povratku sportskih organizacija krajem rata. Posljednje poglavlje daje prikaz kaotičnog stanja u gradu na samom kraju rata, sve do konačnog pada Austro-Ugarske Monarhije i uspostave nove države.

U hrvatskoj historiografiji napisan je značajan broj članaka i knjiga o Prvom svjetskom ratu u Hrvatskoj, a organiziran je i niz znanstvenih skupova jer je tijekom proteklog desetljeća obilježena stogodišnjica Prvog svjetskog rata. Jedan od prvih skupova održan je 2006. i posvećen obljetnici rođenja Svetozara Borojevića. Dvije godine kasnije održana su i dva skupa o 1918. godini u organizaciji Hrvatskog instituta za povijest i Matice hrvatske. Važno je

istaknuti i studije Mire Kolar o spašavanju gladne djece u Hrvatskoj za vrijeme rata te studije Andreja Badera o preseljenju istarskog stanovništva u unutrašnjost Monarhije. Održavane su i izložbe u muzejima poput izložbe *Dadoh zlato za željezo* (Hrvatski povijesni muzej) te izložbe *Za cara i domovinu 1914-1918* (Muzej Slavonije). Napisani su brojni diplomski i doktorski radovi te članci koji se bave specifičnim temama poput cenzure i publicistike, svakodnevnog života, interniranim osobama, zelenim kadrom pa i pojedinačnim osobama.¹ Prvom svjetskom ratu posvećena je i internetska stranica *Prvi svjetski rat* Hrvatskog državnog arhiva koja je svojevrsna zbirka publikacija i arhivske građe vezane za Prvi svjetski rat i njegovu stogodišnjicu. Povodom stogodišnjice Prvog svjetskog rata, 2018. godine Matica hrvatska objavila je zbornik radova *1914. Prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*. Ovaj zbornik radova sadrži značajan broj raznovrsnih radova o prvoj godini rata kojom se u zborniku, osim hrvatskih autora, bave i slovenski, mađarski i srpski historiografi.

Prvim svjetskim ratom u Osijeku bavi se mali broj povjesničara i ne postoji monografija koja se isključivo bavi Osijekom, za razliku od Zagreba čiju je monografiju napisao Marko Vukičević². Značajan doprinos istraživanju Prvog svjetskog rata u Osijeku dala je Zlata Živaković-Kerže koja je napisala radove „Ratni znakovi u Osijeku 1914.: (Osvrt na »Odbor za podvorbu putujućih vojnika i ranjenika«)“ te „Kako je rat ušao i prolazio kroz naš grad (Dnevnički odjeci iz Osijeka ratne 1914.)“. Početnom godinom rata bavila se i Veronika Završki u radu „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna/Hrvatska obrana* i *Slavonische Presse*“. Osijekom se bavio i Ivan Balta u radovima „Civilni život i aprovizacija u Osijeku i Slavoniji u Prvom svjetskom ratu“, „Zapisi o osječkim vojnim jedinicama u Prvom svjetskom ratu“, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“ te „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvoga svjetskog rata“. Osječkom građanskom gardom bavio se Ante Grubišić u radu „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“. U Osijeku je 2014. godine organizirana izložba Državnog arhiva u Osijeku te je objavljen katalog izložbe *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata* čiji su autori Vesna Božić Drljača i Danijel Jelaš.

¹ Vijoleta Herman Kaurić, „Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji“, u *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa 9. lipnja. 2015.*, ur. Stjepan Prutki (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016), 29-33.

² Knjigu *Zagreb 1914. – 1918. Grad i stanovnici u Velikome ratu* izdala je izdavačka kuća Despot Infinitus 2020. godine. Monografija je nastala na temelju doktorskoga rada „Zagreb u Prvome svjetskom ratu“, koji je obranjen u lipnju 2018. godine na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Knjiga opisuje kako je tijekom Prvog svjetskog rata funkcionirao grad Zagreb te kako je izgledala ratna svakodnevnica gradskog stanovništva.

U radu je korištena i arhivska građa, prvenstveno osječke novine *Narodna obrana*, koje 1914. mijenjaju ime u *Hrvatska obrana*. Navedene novine nastale su u Osijeku kao oporbene novine režimu Khuena Hédervárya s ciljem buđenja hrvatske svijesti u gradu.³ Također, korištena su onodobna djela poput ratnog almanaha iz 1915., *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* te kalendara i zabavnika *Jeka od Osijeka: Hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1918.*

Osijek je na prijelazu stoljeća i uoči Prvog svjetskog rata, nakon Zagreba, jedan od najrazvijenijih i najvećih gradova Banske Hrvatske te važno kulturno, gospodarsko, prometno i prosvjetno središte.⁴ Zbog svoga položaja uz rijeku Dravu i blizine granici Monarhije, Osijek je bio važno trgovačko čvorište za uvoz i promet robe, pogotovo žita, drva i soli te ostalih poljoprivrednih proizvoda koji su pristizali iz poljoprivredno orijentiranog okruženja grada.⁵ Osijek se krajem 19. stoljeća oporavlja od krize iz 1873. godine i ubrzo razvija u industrijski grad. Tako je 1890. u gradu aktivno pet tvornica s 235 zaposlenih, a 1910. taj se broj povećao na 25 poduzeća s 2.057 radnika. Najveće tvornice uoči Prvog svjetskog rata bile su tvornica žigica te tvornica šećera. Većina razvijenijih industrija u gradu bila je u vlasništvu stranaca, što je donekle ograničilo razvoj koji je ovisio isključivo o stranom kapitalu. U gradu je bilo razvijeno i bankarstvo pomoću kojeg je financirano gospodarstvo, što uzrokuje snažan gospodarski uzlet na prijelazu stoljeća.⁶ Gradom je upravljalo gradsko poglavarstvo koje su činili gradonačelnik, satnik, pet senatora, redarstveni bilježnik, dva podbilježnika, drugi satnik, arhivar, pisar, mjernik, računovođa te službenici u gradskoj, rabotskoj, sirotinskoj blagajni i poreznog uredu, četiri gradska liječnika, živinar, stražmeštar, dva kaplara i dobošar.⁷

Osijek, slobodan kraljevski grad i sjedište Virovitičke županije, tipičan je austrougarski provincijski grad srednje veličine.⁸ U gradu je 1910. živjelo 28.505 stanovnika⁹ od kojih je 38% stanovnika pričalo hrvatskim kao materinjim jezikom te 37% stanovništva koje je pričalo

³ Marina Vinaj, *Povijest osječkih novina 1848.-1945.* (Osijek: Muzej Slavonije Osijek, 1998), 25-26.

⁴ Zlata Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)* (Osijek: Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, 1996), 14,131-132.

⁵ Luka Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“ (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2019), 42-43.

⁶ Zlata Živaković-Kerže, *S tradicionalnih na nove puteve. Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.* (Osijek: Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, 1999), 183-184.

⁷ Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 39.

⁸ Vesna Božić-Drljača i Danijel Jelaš, *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2014), 7.

⁹ Jelena Červenjak i Zlata Živaković-Kerže, „Modernizacijska kretanja i položaj žena u gradu Osijeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće“, *Scrinia Slavonica* 14 (2014), br. 1: 137.

njemačkim kao materinjim jezikom.¹⁰ Prema dobnoj strukturi, krajem 19. stoljeća najveći udio stanovništva, nešto više od 50%, imao je između 20 i 60 godina, djeca školske i predškolske dobi činila su 25% stanovništva, a mladež između 15. i 20. godine života te osobe starije od 60 godina života činili su svaki po 10% stanovništva grada, s napomenom da je u gradu živjelo oko 6% više žena nego muškaraca. Kada je u pitanju vjeroispovijest, većina građana, nešto više od 80%, bila je rimokatoličke vjeroispovijesti. Pismenost je u samom gradu bila vrlo visoka, čemu svjedoče podatci koji navode kako je 1910. godine više od 85% muškaraca i 80% žena znalo čitati i pisati. Više od trećine građana, točnije 36,07%, bavilo se obrtno-industrijskim djelatnostima, što svjedoči razvijenosti osječke industrije s obzirom na to da su samo Zagreb i Osijek imali više od trećine radničke populacije.¹¹

Uzroci Prvog svjetskog rata su mnogobrojni, ali glavni uzrok treba tražiti u pogoršanju međunarodne situacije i odnosa u Europi te djelomice u svijetu. Jedan od uzroka pogoršanih međunarodnih odnosa je formiranje blokova, saveza velikih sila čiji se interesi kose. Prema Hobsbawmu, postojanje saveza nije automatski značilo rat, već su događaji koji su uslijedili stvorili „tempiranu bombu“. Prvi od tri događaja vezan je za stalan rast ambicija velikih sila koji Hobsbawm uspoređuje s kapitalističkom idejom neograničena rasta gospodarstva. U jednom trenutku se interesne zone isprepliću (u početku su to bile kolonije poput Maroka¹²) te dolazi do sukoba. Drugi događaj podrazumijeva jačanje nastalih blokova razvojem zajedničkih strateških i mobilizacijskih planova. Treći i posljednji događaj vezan je za integraciju Velike Britanije u jedan od blokova. Do navedenog dolazi kada Njemačko Carstvo postane prevelika prijetnja britanskim imperijalističkim težnjama. Osim utrke u naoružanju i razvoju mornarica, sukob između Njemačkog Carstva i Velike Britanije nastaje kada interesi dviju sila međusobno kose. Velikoj Britaniji odgovarao je *status quo*, dok je Njemačka svim snagama nastojala promijeniti postojeći poredak. Slijedom toga, Velika Britanija priklanja se Antanti, te nastaju preduvjeti koji će dovesti do svjetskog rata kada će se interesi kositi i niti jedna sila neće odstupiti.¹³ Christopher Clark pri istraživanju uzroka Prvog svjetskog rata kreće od samog kraja, odnosno od atentata u Sarajevu, gdje prvo predstavlja uzroke konflikta između Austro-Ugarske

¹⁰ Veronika Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, u *Europski realiteti – Moć*, ur. Krešimir Purgar (Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, 2023), 195.

¹¹ Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 41-42, 46.

¹² Marokanske krize izbijaju zbog suprotstavljenih interesa velikih sila, posebice Francuske i Njemačke. Njemačka je nastojala prekinuti francuski utjecaj nad Marokom zbog strateških interesa na tom području, a diplomatskom krizom testirala je odnos unutar Antante. Dvije krize, 1906. i 1911., završile su diplomatskim porazom Njemačke zbog toga što je Velika Britanija poduprla Francusku te se Njemačka morala povući kako bi se izbjegao ratni sukob. Christopher Clark, *Mjesečari: Kako je Europa krenula u rat 1914.*, prev. Marinko Raos (Zagreb: Vuković & Runjić, 2018), 154, 202-205.

¹³ Eric Hobsbawm, *Doba Carstva 1875-1914.*, prev. Goran Kovačić (Beograd: Arhipelag, 2018), 378-395.

Monarhije i Kraljevine Srbije koji sežu u 1903. godinu i promjenu vladajuće dinastije na čelu Kraljevine Srbije, čime je promijenjena vanjska politika i odnos prema Austro-Ugarskoj. Nakon toga, 1908., Austro-Ugarska anketira Bosnu i Hercegovinu, teritorij na koji je pretendirala Srbija. Christopher Clark započinje svoje djelo rečenicom „U cijeloj je Europi vladao mir toga nedjeljnog jutra 28. lipnja 1914. godine, kad su nadvojvoda Franjo Ferdinand i njegova supruga Sofija Chotek doputovali na sarajevski željeznički kolodvor. Trideset sedam dana nakon toga, Europa je bila u ratu.“¹⁴ Sve se odvijalo vrlo brzo, kada je 28. lipnja 1914. izvršen atentat na prijestolonasljednika Austro-Ugarske, Franju Ferdinanda. Ovaj puta niti jedna strana neće odstupiti, a mreža saveza će se aktivirati.

Vijest o ubojstvu Franje Ferdinanda burno je odjeknula u Banskoj Hrvatskoj. U Zagrebu se održavaju skupovi u čast preminulog prijestolonasljednika, a u čitavoj državi postupno se stvara protusrpsko raspoloženje među stanovništvom, potaknuto frankovcima¹⁵ koji organiziraju demonstracije usmjerene protiv Srba. U nekim mjestima, poput Đakova i Broda na Savi, dolazi do nemira zbog kojih je aktivirana vojska kako bi smirila situaciju. Događaju se napadi na političare Hrvatsko-Srpske Koalicije, dok političari bliski jugoslavenskoj ideji bježe iz zemlje i nastavljaju s radom u emigraciji.¹⁶ U nastavku slijedi prikaz života u Osijeku u okolnostima rata koji je u konačnici odnio gotovo 10 milijuna života diljem svijeta.

¹⁴ Clark, *Mjesečari: Kako je Europa krenula u rat 1914.*, XIX.

¹⁵ Skupina pravaša okupljena oko Josipa Franka koja 1895. osniva Čistu stranku prava. Stranka je zagovarala čvrstu povezanost s vladarom kako bi se riješilo hrvatsko pitanje u sastavu Monarhije. Zagovara se ideja trijalizma što stranku zbližava sa političkim krugom okupljenim oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. „Pravaštvo“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49984> (pristup: 31. 8. 2023.).

¹⁶ Filip Đukić, Marko Pavelić i Silvijo Šaur, „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu – Bojišta, stradanja, društvo“ *Essehist* 7 (2015), br. 7: 83.

2. Reakcije na sarajevski atentat i početak rata

Vijest o smrti prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije iznenadila je Osječane.¹⁷ Istog dana izvještene su crne zastave na gradskoj vijećnici, otkazana su prikazivanja filmova te koncerti koji su se tog dana trebali održati.¹⁸ Osječki tisak ažurno i detaljno izvještava o samom atentatu, ali i o tome kako je atentat pripremljen u Srbiji.¹⁹ Ubrzo dolazi i do protusrpskih demonstracija te sveopćeg antisrpskog raspoloženja u gradu. Tijekom demonstracija prosvjednici su uzvikivali „Abcug koalicija! Abcug izdajice“, a dogodilo se i nekoliko napada na srpske trgovine. *Narodna obrana* izvještava o šezdesetak mladića na donjogradskom trgu čija je namjera bila oštetiti Srpsku štedionicu u gradu, ali su ih u toj namjeri zaustavili redarstvenici. Istog je dana oštećena i ploča jednog krojača, a u Aninoj ulici u Gornjem gradu je nađen plakat protusrpskog sadržaja.²⁰

Nekoliko dana nakon prvih demonstracija, pravaški klub organizirao je manifestaciju podrške kralju i državi. Na manifestaciji se okupilo oko dvjesto osoba koje su klicale kralju i Hrvatskoj, a nakon toga su pjevali pjesme *Bože živi*²¹ i *Lijepa naša*. Manifestacija se odvila mirno, bez ikakvih oštećenja.²² Isto tako, dogodio se i slučaj u kojemu je veličana srpska država. *Narodna obrana* izvještava o nadničaru koji je došao u gostionicu te na gramofonu pustio srpske pjesme i veličao srpskog kralja Petra.²³ Protusrpsko raspoloženje u gradu se nastavilo i idućih dana uz događaje poput skidanja ploča s nazivima ulica, u ovom slučaju Zmaj Jovine ulice u osječkom Donjem gradu.²⁴ Kasnije će nepoznati počinitelj zamijeniti ploču Zmaj Jovine ulice s pločom Ulice Franje Ferdinanda.²⁵ Tijekom rata, u znak podrške Habsburgovcima, gradsko će poglavarstvo promijeniti imena nekoliko ulica u gradu, a jedna od njih bila je i Ulica Zmaj Jovana Jovanovića koja službeno postaje Ulica Franje Ferdinanda.²⁶ Zbog sve većeg protusrpskog raspoloženja u gradu, osječki dogradonačelnik Vaso Muičević dao je ostavku.²⁷

¹⁷ Ivan Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, *Polemos* VIII (2005), br. 15-16: 206-207.

¹⁸ Veronika Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, 196.

¹⁹ Ivan Balta, „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvog svjetskog rata“, u *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa 9. lipnja. 2015.*, ur. Stjepan Prutki (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016), 78.

²⁰ „Demonstracije“, *Narodna obrana* (Osijek), 3. 7. 1914., god. 13.

²¹ Jedan od naziva za himnu Austro-Ugarske Monarhije. „Državna obilježja“, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija, pristup ostvaren 26. 7. 2023., <https://web.archive.org/web/20100413112426/http://www.mvpei.hr/MVP.asp?pcpid=63>

²² „Sinoćnji iskazi“, *Narodna obrana* (Osijek), 6. 7. 1914., god. 13.

²³ „Smetanje javnog mira“, *Narodna obrana* (Osijek), 6. 7. 1914., god. 13.

²⁴ „Protiv Zmajovine ulice“, *Narodna obrana* (Osijek), 7. 7. 1914., god. 13.

²⁵ „Protiv Zmajovine ulice“, *Narodna obrana* (Osijek), 11. 7. 1914., god. 13.

²⁶ Balta, „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvog svjetskog rata“, 79.

²⁷ Balta, „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvog svjetskog rata“, 85.

Narodna obrana, u feljtonu „Osječka kronika“, nastoji smiriti nastalu situaciju u gradu opisujući kako za događaje u Sarajevu nije kriv srpski narod već mahnita družba ubojica dok je na Hrvatima da podrže svoga kralja i prestanu uništavati tuđe vlasništvo, pa čak i ako ono pripada političkim protivnicima.²⁸

Tjedan dana prije objave rata Srbiji, redarstvenici prema nalogu državnog odvjetništva zapljenuju dokumente Srpskog Sokola u Osijeku kako bi provjerili postoji li povezanost s atentatom. Slični događaji prisutni su i u drugim dijelovima Monarhije.²⁹

Nakon što je Srbija odbila uvjete ultimatum, u Austro-Ugarskoj se pokreće mobilizacija. Isti dan, u ponoć, stanovništvo na ulicama grada u pratnji vojničke glazbe slavi kralja, domovinu i vojsku.³⁰ Osim mobilizacije vojnika, raspisuje se i poziv za bolničarke za ranjenike.³¹ U Monarhiji, pa tako i u Osijeku, uvedeno je izvanredno stanje, što je omogućilo državi čvršću kontrolu nad zbivanjima unutar Monarhije. Za vrijeme izvanrednog stanja ban je mogao poništiti odluke lokalnih skupština, zabranjeni su javni skupovi i uvedena je cenzura. U skladu s time aktiviran je i *Zakon o ratnim davanjima* koji pobliže opisuje načine opskrbe vojske za vrijeme rata. *Zakon* opisuje ratna davanja, odnosno oduzimanje privatnog vlasništva u svrhu opskrbe vojske, čime se omogućilo zakonito uzimanje hrane, vozila, nekretnina, cestovne, željezničke i telekomunikacijske infrastrukture stanovništvu te upravljanje radom obrta i pojedinaca za potrebe vojske. Prema *Zakonu*, oduzeta imovina i obavljani rad bili bi novčano nadoknađeni stanovništvu.³² Ubrzo je u Osijeku uveden i prijeki sud,³³ a uređuje se i radno vrijeme trgovina i obrta.³⁴ Kao posljedica ratnog stanja, cijene namirnica su naglo narasle, obustavlja se autobusni promet³⁵ i putnički promet Dravom³⁶, te se uvode iskaznice za putovanja željeznicom, isključivo u vojne svrhe³⁷. Također, u gradu su propisana ratna davanja opremljenih konja i vozila koja stanovništvo mora predati vojsci na unaprijed dogovorenim

²⁸ „Osječka kronika“, *Narodna obrana* (Osijek), 11. 7. 1914., god. 13.

²⁹ „Premetačine u Srpskom Sokolu i drugdje“, *Narodna obrana* (Osijek), 22. 7. 1914., god. 13.

³⁰ *Isto*, 79.

³¹ Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, 199.

³² Marko Vukičević, *Zagreb 1914. – 1918. Grad i stanovnici u Velikome ratu* (Zagreb: Despot infinitus, 2020), 33-34.

³³ Prijeki sud, izvanredni sud koji se osniva za suđenje u iznimnim prilikama (rat, pobuna, neredi), u pravilu za djela polit. naravi. Prijeki sud obično sudi po skraćenom postupku, mimo odredaba redovitoga kaznenog postupka; slobodniji je u ovlastima za izricanje kazne. Protiv njegove presude nisu dopušteni pravni lijekovi već jedino molba za pomilovanje. „Prijeki sud“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50338> (pristup: 25. 7. 2023.).

³⁴ „Naredba glede zatvaranja javnih lokala“, *Narodna obrana* (Osijek), 28. 7. 1914., god. 13.

³⁵ „Autobusni promet obustavljen“, *Narodna obrana* (Osijek), 27. 7. 1914., god. 13.

³⁶ „Putnički promet Dun. Parobrodarskog društva obustavljen“, *Narodna obrana* (Osijek), 1. 8. 1914., god. 13.

³⁷ „Izdavanje iskaznica za putovanje“, *Narodna obrana* (Osijek), 3. 8. 1914., god. 13.

mjestima.³⁸ Slično vrijedi i za oružje koje stanovništvo posjeduje. Stanovnici su morali predati svoje oružje, a ono bi im prema naredbi bilo vraćeno nakon prestanka izvanrednog stanja. Postojala je i opcija zadržavanja oružja, ako je osoba mogla dokazati da oružje koristi u svrhe lova ili za osobnu zaštitu.³⁹ Osječki Crveni križ brzo se aktivira te planira opremanje i prenamjenu pučke škole u Jägerovoj ulici u pomoćnu bolnicu za dvjesto ranjenika.⁴⁰ Zbog većeg broja vojnika u gradu, dolazi i do nestašice namirnica, što je stvorilo probleme za vojsku i stanovništvo grada.⁴¹ *Narodna obrana* navodi kako je tijekom jednog dana cijena brašna i kruha skočila i do tri puta od početne cijene, bez ikakvog valjanog razloga.⁴² Ubrzo će, upravo zbog skoka cijena, na poticaj grofice Althann, predsjednice osječkog Crvenog križa, u gradu biti otvorena i pučka kuhinja za najugroženije građane.⁴³

Navedeni problemi zahvatili su grad unutar mjesec dana od atentata na prijestolonasljednika i za svaki od problema bilo je potrebno naći kvalitetno rješenje, a prve bitke na frontu još nisu ni započele. Osijek će, kao grad u blizini bojišnice, biti svakodnevno izložen direktnim i indirektnim faktorima koje donosi rat, a njegovo stanovništvo bit će primorano prilagoditi se novoj svakodnevnici.

³⁸ „Ratna podavanja“, *Narodna obrana* (Osijek), 27. 7. 1914., god. 13.

³⁹ „Nošenje i posjedovanje oružja“, *Narodna obrana* (Osijek), 29. 7. 1914., god. 13.

⁴⁰ „Osječki Crveni krst“, *Narodna obrana* (Osijek), 28. 7. 1914., god. 13.

⁴¹ „Zabranjena prodaja brašna i mesa izvan Osijeka“, *Narodna obrana* (Osijek), 1. 8. 1914., god. 13.

⁴² „Tužbe iz općinstva“, *Narodna obrana* (Osijek), 30. 7. 1914., god. 13.

⁴³ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 208.

3. Mobilizacija i zbrinjavanje vojnika i ranjenika

Ratni zanos zahvatio je i Osijek, čemu svjedoči *Narodna obrana* koja izvještava o tome kako su se u vojsku prijavili i oni koji poziv nisu dobili.⁴⁴ Postupak mobilizacije tijekom rata tekao je u dva koraka. Prvo bi muškarci određenih godišta bili pozvani na pučko-ustaške predodžbene smotre tijekom kojih bi bili pregledani i bilo bi odlučeno jesu li sposobni za službu.⁴⁵ Nakon nekog vremena, vojni obveznici pozvani su u djelatnu službu. Tijekom zimskih mjeseci sa sobom su morali ponijeti topli pokrivač, gornje i donje odijelo, tople čarape, snježnu kapu, rukavice, prsluk, zimski kaput, obuću, zdjelicu, vreću i potrepštine za dva dana. Ako se pozvana osoba ne bi pojavila na roku koji joj je određen, bila bi kažnjena zatvorskom kaznom od dvije godine.⁴⁶

Prije nego što su otpremljeni na bojišnicu, osječki novaci položili su svečanu prisegu na Gajevu trgu pred časničkim zborom. Nakon polaganja prisege i svečane mise, vojnicima se obratio brigadir pukovnik Kolak koji je održao govor o vojničkom duhu i spremnosti.⁴⁷ Odlukom cara, svim dezerterima i osobama koje su do tada izbjegle novačenje oprostena je izrečena kazna, odnosno istraga koja se protiv njih provodila.⁴⁸

Tijekom 1914. osječki novaci bili su pridruženi 78. osječkoj pješačkoj pukovnici te 28. osječkoj pješačkoj domobranskoj pukovnici. Obje pukovnije sudjelovale su u borbama na srpskom frontu, osim što je 78. osječka pješačka pukovnica sudjelovala u borbama i u Galiciji, a 28. osječka pješačka domobranska pukovnica borila se u Bukovini. Osječki vojnici bili su i dio posebnih vojnih jedinica. Kao dio 12. ulanske pukovnije⁴⁹ i 38. poljsko-topničke pukovnije, osječki vojnici sudjelovali su u bitkama na svim frontama, posebice u Galiciji i Bukovini.⁵⁰ Od 1915. osječki vojnici sudjeluju u bitkama na talijanskom frontu, gdje će biti prisutni sve do kraja rata.⁵¹

Kada bi se u gradu nalazili pripadnici vojske koji su činom jednaki časniku ili viši, tada bi se, prema propisu, smještali u stanove. Stanovnici grada bili su dužni primiti vojne osobe u

⁴⁴ „Osijek u ratnim danima“, *Narodna obrana* (Osijek), 14. 8. 1914., god. 13.

⁴⁵ „Stavnja za pučke ustaše“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 15. 12. 1914., god. 13.

⁴⁶ „Oglas o pridolasku“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 26. 1. 1915., god. 14.

⁴⁷ „Svečano polaganja prisege domobranaca“, *Narodna obrana* (Osijek), 4. 8. 1914., god. 13.

⁴⁸ „Amnestija za desertere i bjegunce od stavnje“, *Narodna obrana* (Osijek), 1. 8. 1914., god. 13.

⁴⁹ Tip konjice zvan *ulan*. Za vrijeme Prvog svjetskog rata korišteni su kao izvidnica i kurirska služba te pješačke rezerve. Višeslav Aralica, „12. ulanska pukovnja“, Hrvatski državni arhiv, pristup ostvaren 26. 7. 2023., <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Teme/ArticleId/1125/oamid/485>

⁵⁰ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 208.

⁵¹ *Isto*, 218.

vlastite stanove, a odštetu za stanovanje plaćao bi grad. Za činove od časnika do kapetana odšteta je iznosila 70 filira, a za činove od majora i više odšteta je iznosila 1 krunu i 40 filira.⁵²

Već i prije dolaska prvih ranjenika, u gradu se raspravlja i donose odluke o zbrinjavanju ranjenika. Tako je na sastanku osječkih gospođa dogovoreno kako će se osječke gospođe uključiti u brigu o ranjenicima i njihovim potrebama.⁵³ Također, prije odlaska na bojište, u organizaciji Odbora osječkih gospođa, vojnici bi bili dočekivani na osječkom kolodvoru i ispraćeni uz jelo i piće koje su pripremale osječke gospođe.⁵⁴ Vojnici su dobivali limunadu, hladan čaj i ostala osvježavajuća pića te hranu, higijenske potrepštine i novine. U opskrbi vojnika sudjelovali su i osječki srednjoškolci, a navedena inicijativa u nekoliko je dana rezultirala skupljanjem 600 kruna donacija kako bi se nabavile sve potrepštine za vojnike.⁵⁵ Odboru za podvorbu vojnika dan je na uporabu velik dio teretnog spremišta na osječkom kolodvoru, gdje su postavljeni stolovi i klupe za vojnike.⁵⁶ Kako bi se povećali kapaciteti i broj kreveta za ranjenike, nekoliko zgrada u gradu prenamjenjuje se u bolnice za smještaj ranjenika. Tako je na glavnom (Gutmanovu) kolodvoru u Gornjem gradu uređena i opremljena bolnica za prihvrat ranjenika.⁵⁷ Tijekom zime, podvorba vojnika u Osijeku odvijala se u grijanoj baraki s opremljenom kuhinjom u kojoj se kuhao topao čaj za vojnike.⁵⁸ *Hrvatska obrana* donosi procjenu broja vojnika kojima je Odbor za podvorbu vojnika i ranjenika pomogao u tri mjeseca svoga djelovanja, navodeći kako taj broj iznosi najmanje 80.000.⁵⁹ O radu Odbora i brizi o ranjenicima svjedoči i pjesma o gradu koju je napisao jedan vojnik, a tekst pjesme prenijela je *Hrvatska obrana*. U pjesmi, vojnik piše pohvalno o Odboru, navodeći kako se brinu o vojnicima, daju im okrijepu i poštuju ih.⁶⁰ Rad Odbora je početkom 1915. zaustavljen zbog

⁵² „Stanovi za časnike“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 26. 1. 1915., god. 14.

⁵³ „Sastanak gospodja za karitativne svrhe“, *Narodna obrana* (Osijek), 4. 8. 1914., god. 13.

⁵⁴ „Podvorba vojnika na kolodvorima“, *Narodna obrana* (Osijek), 10. 8. 1914., god. 13.

⁵⁵ „Odbor za podvorbu prolazećeg vojništva“, *Narodna obrana* (Osijek), 12. 8. 1914., god. 13.

⁵⁶ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 103.

⁵⁷ „Bolnica na Gutmanovu kolodvoru“, *Narodna obrana* (Osijek), 7. 8. 1914., god. 13.

⁵⁸ „Sjetite se vojnika na putovanju!“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 30. 11. 1914., god. 13.

⁵⁹ „Poduprite odbor za podvorbu vojnika!“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 3. 12. 1914., god. 13.

⁶⁰ „Vojnici o podvorbi na osječkoj stanici“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 3. 12. 1914., god. 13.

opasnosti od širenja kolere, no članovi odbora nastavili su pomagati vojsci tako što su izrađivali pokrivače i obojke za vojnike.⁶¹

Prilog 1: Odbor za podvorbu vojnika na glavnom kolodvoru.

Osim zbrinjavanja vojnika u gradu, gradsko poglavarstvo izdavalo je molbe građanstvu za opskrbu vojnika na bojišnici. Tako je izdana naredba koja je pozivala građane da prikupe sanitetski materijal, posteljinu, rublje, ovoje i slično za potrebe bojišnice u Srbiji.⁶² Kako bi vojska bila što ranije dobro opremljena za zimu, već je tijekom kolovoza pokrenuta akcija pletenja „pulswärmera“⁶³ koje su šivale osječke gospođe. Navedena akcija zaustavljena je s obrazloženjem kako taj posao oduzima previše vremena koje se može iskoristiti na druge načine, a za proizvodnju tih potrepština pobrinut će se tvornice koje taj posao mogu višestruko brže obaviti.⁶⁴ Kasnije je navedena odluka promijenjena i proširena te se od Osječanki traži da pletu različite zimske zaštitne predmete poput kapica za glavu, zaštita za podlaktice, obojaka te trbušnih omota.⁶⁵ U akciju su se pobliže uključile osječke učiteljice koje su podučavale ostale Osječanke kako isplesti tražene predmete.⁶⁶ U gradu su se u suradnji gradskih i županijskih

⁶¹ „Odbor za podvorbu vojnika na prolasku“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 26. 1. 1915., god. 14.

⁶² „Za negu ranjenika“, *Narodna obrana* (Osijek), 17. 8. 1914., god. 13.

⁶³ Pleteni rukavi koji griju zglobove i podlaktice.

⁶⁴ „Našim poštovanim gospodjama i gospodjicama“, *Narodna obrana* (Osijek), 21. 8. 1914., god. 13.

⁶⁵ „Za zimsku opremu vojnicima“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 14. 9. 1914., god. 13.

⁶⁶ „Na posao“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 16. 9. 1914., god. 13.

vlasti s dobrotvornim organizacijama organizirale i akcije za opskrbu vojnika obojcima⁶⁷, jastucima i posteljinom⁶⁸, bundama, kabanicama, mufovima, šubarama, rukavicama, ogrlicama⁶⁹, gumom i vunom⁷⁰.

Budući da je s područja cijele Virovitičke županije unovačen i otpremljen značajan broj radno sposobnih osoba, stvorio se problem manjka radne snage u poljoprivredi tijekom žetve. Navedeni problem vladin povjerenik za Virovitičku županiju nastojao je riješiti odredbom kojom su osnovana povjerenstva čiji je zadatak bio raspodijeliti preostalu radnu snagu i pomoći svim zemljoposjednicima sa poljoprivrednim obavezama. Tako su navedena povjerenstva prvo popisala svu preostalu radnu snagu, sve muškarce i žene, neovisno o njihovoj dobi, a onda ju raspodijelila među zemljoposjednicima kako bi se pravovremeno završio preostali poljoprivredni rad. Povjerenstva su također bila dužna pomoći pri nabavi potrebne opreme za poljoprivredni rad. Od dužnosti su bile oslobođene sve osobe koje rade u javnoj službi, osobe spriječene zbog bolesti, određeni obrtnici te žene koje imaju mnogo kućanskih poslova koje ne mogu odgoditi, poput kuhanja ili brige o malenoj djeci. No, postojala je i mogućnost da starije žene zamjene radno sposobne žene u kućanskim poslovima kako bi mlađe žene mogle pomoći zemljoposjednicima.⁷¹ Valjano je napomenuti kako su žene, zbog manjka radne snage, zapošljavane na radnim mjestima mobiliziranih vojnika.⁷² Tako su u Osijeku žene, među ostalim zanimanjima, počele obavljati i poslove telefonistica umjesto mobiliziranih muškaraca.⁷³

Kada bi ranjenici stigli na osječki kolodvor, tamo bi ih dočekaio spomenuti Odbor za podvorbu, a nakon toga bi ranjenici bili odvoženi tramvajem, sanitetskim kolima te fijakerima

⁶⁷ „Obojci za naše vojnike“, *Narodna obrana* (Osijek), 24. 8. 1914., god. 13.

⁶⁸ „Podajte jastuke za naše ranjenike i rubenine“, *Narodna obrana* (Osijek), 5. 9. 1914., god. 13.

⁶⁹ „Krzno za naše vojnike!“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 8. 10. 1914., god. 13.

⁷⁰ „Vuna i kaučuk za naše vojnike“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 15. 9. 1915., god. 14.

⁷¹ „Naredba vlad. povjerenika za poljski rad“, *Narodna obrana* (Osijek), 10. 8. 1914., god. 13.

⁷² Od početka rata žene postaju dio radne snage. Državne vlasti u europskim državama poput Velike Britanije i Njemačke podupiru ideju zapošljavanja žena te osnivaju organizacije koje pomažu privući žene u poduzeća. Najviše se poticao rad žena u poljoprivredi, ali i na ostalim mjestima, poput tvornica, rudnika, vojnih ureda, javnog prijevoza te u bolnicama i na bojištu, gdje su zapošljavane kao stenografkinje i telefonistice. Slična situacija odvijala se i u Bansknoj Hrvatskoj. U Zagrebu su žene osim rada u poljoprivredi i tvornicama radile u vojnim kancelarijama. Položaj žena bio je iznimno težak jer su istovremeno primorane brinuti o imanju i djeci te raditi fizički zahtjevne i iscrpne poslove u vrlo teškim uvjetima. Uz sve navedeno nužno je napomenuti kako su žene manje plaćane od muškaraca za obavljen posao, a radno okruženje im nije bilo naklonjeno. Tako su žene u vojsci i na bojišnici osuđivane jer je među vojskom vladalo mišljenje da su žene koje se nalaze na bojišnici nemoralne i u potrazi za ljubavnom avanturom. Emancipaciji žena nije pomogao niti onodobni tisak. Primjerice, časopis *Ženski svijet* iz Zagreba piše o tome kako žene, zbog svojih fizičkih predispozicija, trebaju raditi u određenim profesijama te da su, tijekom rata, potrebnije u dječjim skloništima i humanitarnim organizacijama. Ana Rajković, *Dugi ženski marš* (Zagreb: DAF, 2021), 100-105.

⁷³ Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, 200.

u osječke bolnice.⁷⁴ Pri prijevozu ranjenika pomagalo je i Gornjogradsko dobrovoljno vatrogasno društvo.⁷⁵ Ranjenici koji su se nalazili u osječkim bolnicama nisu bili isključivo Hrvati. Kako bi ranjenicima bilo olakšano vrijeme oporavka, *Narodna obrana* prenosi molbu osječkih bolnica za nabavu knjiga na češkom, njemačkom, hrvatskom i mađarskom jeziku.⁷⁶ U prikupljanju knjiga pomogao je i Klub hrvatskih književnika u Osijeku koji je organizirao učenike pučkih i srednjih škola da svakodnevno skupljaju novine i knjige te ih raznose po osječkim bolnicama. U samo mjesec dana prikupljeno je oko 3.000 knjiga na hrvatskom, njemačkom, češkom, mađarskom, slovenskom, rumunjskom, engleskom, talijanskom i francuskom jeziku, ne računajući dnevne novine čiji je broj nepoznat. Klub hrvatskih književnika organizirao je skupljanje hrvatskih knjiga koje su slane bolnicama u Češkoj i Ugarskoj.⁷⁷ Vrlo brzo osječke su bolnice potrošile neke od resursa koje su imale na raspolaganju te je bilo potrebno tražiti pomoć od građanstva. Osim hrane, vina i cigareta, koji su davani vojnicima kao dar, osječke bolnice molile su stanovništvo da pošalju košulje te ostalo rublje.⁷⁸

Osječka glavna bolnica u Donjem gradu bila je najvažnija bolnica u kojoj su se vršile najkompleksnije operacije. *Hrvatska obrana* navodi kako je bolnica vrlo čista i opremljena najmodernijim kirurškim aparatima, strojem za rendgen te osvijetljenom sobom za operacije. U bolnici su, osim liječnika, brigu o ranjenicima vršile i časne sestre. Bolnica je imala kapelicu u kojoj je bolnički svećenik služio mise.⁷⁹

Narodna obrana u jednom od svojih članaka donosi opis bolnice u Jägerovoj ulici. Zgrada bolnice izvana je bila označena bijelim zastavama s crvenim križem, naglašavajući kako je to bolnica Crvenog križa. Bolnica je bila pod upravom grofice Althann, a brigu o ranjenicima vodile su „gospodje iz najotmjenijih društvenih slojeva“ te Milosrdne sestre, dok su liječničku brigu o ranjenicima vodili civilni liječnici, njih deset, i dva vojna liječnika. U bolnici se nalazila uređena kuhinja, kupka sa tuševima, soba za operacije i mala klinika. *Narodna obrana* osobito hvali čistoću same bolnice, ali i njezinih ranjenika. Većina ranjenika koji su se nalazili u bolnici bili su lako ranjeni. Ranjenici koji su se u trenutku pisanja članka nalazili u bolnici, većinom su bili Česi, a osim njih u bolnici su se nalazili i ranjenici iz Bosne, muslimani, Mađari i Nijemci.

⁷⁴ „Ranjenici sa srpskog bojišta“, *Narodna obrana* (Osijek), 22. 8. 1914., god. 13.

⁷⁵ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 32.

⁷⁶ „Jedna molba“, *Narodna obrana* (Osijek), 19. 8. 1914., god. 13.

⁷⁷ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 145.

⁷⁸ „Molba čovjekoljubima Osijeka“, *Narodna obrana* (Osijek), 24. 8. 1914., god. 13.

⁷⁹ „U kući milosrdja“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 3. 3. 1915., god. 14.

Bolnica je imala dezinfektor kojim je dezinficirala rublje i posteljinu ranjenika.⁸⁰ Nakon nešto više od mjesec dana, *Hrvatska obrana* nadopunjuje svoj izvještaj te se javljaju prvi problemi i kritike bolnice. Problemi su vezani za higijenu i čistoću ranjenika i bolnice. Također, iz članka je vidljivo i mišljenje kako posao čišćenja bolnice nije za gradske dame, već se predlaže zaposlenje čistačica koje će posao obavljati umjesto imućnijih gradskih gospođa.⁸¹ Vrlo brzo su navedeni problemi riješeni,⁸² a u bolnicu se počelo novčano ulagati te je uvedena plinska rasvjeta u svim prostorijama bolnice. Bolnica u Jägerovoj ulici prestala je s radom u lipnju 1916. kada je pretvorena u vojničko odmoriste.⁸³

Osim zgrade u Jägerovoj ulici, uređena je i dvorana kina Urania koja je prenamijenjena u bolnicu sa šesnaest kreveta i liječničkom skrbi.⁸⁴ Bolnica je za pripremu hrane koristila kuhinju Anke Orel koja je, osim što je ustupila svoju kuhinju, i sama rukovodila pripremu hrane za ranjenike. *Hrvatska obrana*, jednako kao i u slučaju bolnice Crvenog križa u Jägerovoj ulici, pohvaljuje bolnicu kina Urania za organiziranost i čistoću.⁸⁵

Još dvije školske zgrade pretvorene su u bolnice – zgrada kraljevske realne-gimnazije i trgovačke akademije⁸⁶ te zgrada kraljevske velike gimnazije.⁸⁷ U Osijeku su djelovale, uz osječku javnu bolnicu, garnizonske bolnice u Tvrđi pod vodstvom barunice Lüttgendorf, bolnica u Donatijevoj vojarni pod vodstvom gospođe Devidě i gospođe Maslovski⁸⁸ te rezervna bolnica broj II u Donjem gradu čiji je predstojnik bio dr. Fleischer.⁸⁹

O kvaliteti osječkih bolnica govori činjenica da se pazilo na vjeroispovijest ranjenika. Tako se za ranjenike islamske vjeroispovijesti pazilo pri pripremi jela.⁹⁰ Također, *Hrvatska obrana* vrlo često prenosi pisma zahvale osječkim bolnicama u kojima ranjenici, koji su određeno vrijeme boravili u osječkim bolnicama, hvale sve osoblje i njihov odnos prema ranjenicima.⁹¹

⁸⁰ „Pregledanje bolnica za ranjenike u Osijeku“, *Narodna obrana* (Osijek), 24. 8. 1914., god. 13.

⁸¹ „Osječka ratna kronika“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 10. 10. 1914., god. 13.

⁸² „Iz bolnice „Crvenog križa““, *Narodna obrana* (Osijek), 10. 11. 1914., god. 13.

⁸³ „Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914. - 1918.“, *Jeka od Osijeka: Hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1918* 1 (1918), br. 1: 143.

⁸⁴ „Bolnica Urania-Kina“, *Narodna obrana* (Osijek), 29. 8. 1914., god. 13.

⁸⁵ „Patriotsko djelo Dioničkog Društva Urania-Kino“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 16. 9. 1914., god. 13.

⁸⁶ „Zgrada kr. realne-gimnazije i trgovačke akademije“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 23. 9. 1914., god. 13.

⁸⁷ „Badnjak naših ranjenih junaka“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 28. 12. 1914., god. 13.

⁸⁸ „Samilosne Osječanke“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 7. 10. 1914., god. 13.

⁸⁹ „Zahvala ranjenika rezervne bolnice broj II“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 22. 9. 1914., god. 13.

⁹⁰ „Kako se ranjeni vojnici međusobno poštivaju“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 26. 9. 1914., god. 13.

⁹¹ „Dirljiva zahvalnost izliječenih ranjenika“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 30. 11. 1914., god. 13.

U osječkim bolnicama prigodno se slavio Božić. U svakoj bolnici postavljena su božićna drvca, a sakupljao se novac za vojnike na bojištu te ranjenike u osječkim bolnicama.⁹² Za ranjenike u osječkim bolnicama, osim novčanih donacija, primane su i donacije cigareta i duhana te peciva.⁹³ Badnjak i Božić u osječkim bolnicama proslavljeni su uz božićne pjesme, darivanje ranjenika i prigodne govore prisutnih.⁹⁴ Zamijećena je bila proslava godišnjice vladavine cara Franje Josipa I. kada je u bolnici Crvenog križa organiziran koncert u kojem su sudjelovali ranjenici. Ranjenici koji su imali glazbenog znanja svirali su instrumente, a ostali ranjenici pjevali su pjesme uključujući himnu Monarhije i *Lijepu našu*.⁹⁵ Jednom je prilikom u bolnici Crvenoga križa organizirano vjenčanje ranjenika i njegove djevojke. Vjenčanju je prisustvovao župnik koji je mladence službeno oženio.⁹⁶ Također, nastojalo se iskoristiti vrijeme koje su ranjenici provodili u bolnici za njihovo obrazovanje te su osječke učiteljice organizirale tečaj u svrhu opismenjavanja ranjenika.⁹⁷

Gradsko poglavarstvo nastojalo se pobrinuti i za ratne invalide. Tako su vojni invalidi slani u vojna lječilišta u kojima se provodilo njihovo liječenje i obrazovanje, odnosno prilagodba i učenje novog zanata prikladnog za njihovo stanje. Nakon vojnih lječilišta, vojni invalidi slani su u Zagreb, u bolnicu Crvenog križa, gdje je provođeno liječenje i obrazovanje invalida.⁹⁸

U gradu je 1917., u listopadu, osnovan Vojnički dom u kojemu su boravili rekonvalescenti osječkih vojnih bolnica te vojnici. Dom je radio u popodnevnim satima, od 15 do 19 sati. Vojnici su rado dolazili u dom, dnevno je tamo boravilo i do sto vojnika, a posluživani su mlijekom, kavom, čajem i kolačima.⁹⁹

No, nije uvijek sve teklo u najboljem redu. U bolnici Crvenog križa jedan od ranjenika počinio je samoubojstvo. Naime, ranjenik je pričekao trenutak kada nitko nije bio u blizini te se bacio niz stepenice i na licu mjesta umro. *Hrvatska obrana* navodi da je do samoubojstva došlo jer je ranjenik bio ranjen u prsa te se iz straha od operacije ubio.¹⁰⁰ Nisu svi stanovnici grada jednako tretirali ranjenike. Jedan od primjera vezan je za osječki tramvaj. Tramvajski

⁹² „Božićnica za naše junake“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 25. 11. 1914., god. 13.

⁹³ „Božićnica za naše junake“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 28. 11. 1914., god. 13.

⁹⁴ „Badnjak naših ranjenih junaka“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 28. 12. 1914., god. 13.

⁹⁵ „Proslava šezdeset i šest godišnice vladanja Njegova Veličanstva u bolnici „Crvenoga Križa“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 5. 12. 1914., god. 13.

⁹⁶ „Vjenčanje u „Crvenom križu“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 11. 2. 1915., god. 14.

⁹⁷ „Analfabetski tečaj u „Crv. Križu“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 30. 7. 1915., god. 14.

⁹⁸ „Staranje za ratne invalide“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 2. 8. 1915., god. 14.

⁹⁹ „Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914. - 1918.“, *Jeka od Osijeka: Hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1918* 1 (1918), br. 1: 146.

¹⁰⁰ „Samoubojstvo ranjenika“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 21. 9. 1914., god. 13.

kondukter nije htio pričekati ranjenika koji je morao ići tramvajem na operaciju, već se, kada su prolaznici nastojali pomoći vojniku i zaustaviti tramvaj, izderao i na prolaznike govoreći im da se ne miješaju u njegov posao.¹⁰¹ No, nisu se ni svi vojnici ponašali moralno i u skladu s propisima. Tako postoje brojni primjeri dezerterstva te vojnika koji su se okrenuli kriminalu.¹⁰²

Smrtnost ranjenika u osječkim bolnicama bila je više vezana za zarazne bolesti nego posljedice ranjavanja. *Hrvatska obrana* donosi podatak kako je tijekom veljače 1915. u pričuвної bolnici br. I umrlo 63 vojnika. Od spomenutih je 39 umrlo od kolere, 7 od trbušnog tifusa, 1 od upale pluća, 1 od zaušnjaka, 2 od upale pluća, 1 od rane puščanog metka, 4 od pjegavog tifusa, 3 od tuberkuloze i 6 od raznih bolesti.¹⁰³

Osim smještaja austrougarskih vojnika, problem u gradu stvorio je velik broj zarobljenika koji su dopremani u grad s bojišta. Već tijekom listopada 1914. u gradu se nalazi preko tri tisuće osoba pravoslavne vjeroispovijesti koje su optužene za izdaju Monarhije tijekom provale srpske vojske u Srijem, a smještene su u izgrađene barake s idejom da obavljaju javne radove.¹⁰⁴ Tako su u Osijek dopremljeni i ruski zarobljenici koji su se upotrebljavali za razne poslove, poput žetve i košnje¹⁰⁵ te obrtnog rada¹⁰⁶ u gradu i okolici¹⁰⁷, a za obavljene posao dobivali su naknadu.¹⁰⁸ Budući da se u gradu nalazio velik broj zarobljenika, gradske vlasti odlučile su podići logor. Logor se nalazio na Vinkovačkoj cesti i primao je oko 1.500 zarobljenika. Zarobljenici su bili smješteni u barake slične onima koje je koristila austrougarska vojska. Logor je bio omeđen bodljikavom žicom, a imao je i stražare koji su pazili na vojnike.¹⁰⁹ No, žica nije spriječila nekolicinu ruskih zarobljenika da pobjegnu iz logora i zapute se prema Srbiji. Vojska ih je nakon tri dana pronašla i vratila natrag u logor.¹¹⁰ Osim logora, ruski su zarobljenici jedno vrijeme imali zasebnu bolnicu u Donjem gradu, koja se nalazila u sklopu topničke vojarne.¹¹¹ Vojska je tražila pomoć stanovnika te je donesena odredba kojom osoba koja pomogne uhiti zarobljenike ili ima informacije o lokaciji zarobljenika dobiva nagradu iznosa

¹⁰¹ „Neobzirnost naspram ranjenika“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 24. 9. 1914., god. 13.

¹⁰² „Pronadjen vojnik - provalnik“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 6. 8. 1915., god. 14.

¹⁰³ „Umrli vojnici u pričuвної bolnici br. I“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 6. 3. 1915., god. 14.

¹⁰⁴ Ante Grubišić, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, u *Osječki zbornik*, ur. Mladen Radić (Osijek: Muzej Slavonije, 2004), 115.

¹⁰⁵ „Ruski zarobljenici na poljskom radu“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 15. 6. 1915., god. 14.

¹⁰⁶ „Dozvole za izdavanje ratnih zarobljenika u obrtne svrhe“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 7. 9. 1915., god. 14.

¹⁰⁷ „Ruski zarobljenici u Osijeku“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 3. 4. 1915., god. 14.

¹⁰⁸ „Upotreba ratnih zarobljenika“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 19. 7. 1915., god. 14.

¹⁰⁹ „Ruski zarobljenički logor u Osijeku“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 8. 5. 1915., god. 14.

¹¹⁰ „Bijeg ruskih zarobljenika“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 25. 5. 1915., god. 14.

¹¹¹ „Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914. - 1918.“, *Jeka od Osijeka: Hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1918* 1 (1918), br. 1: 146.

između 10 i 25 kruna.¹¹² Zarobljenici se nisu smjeli kretati gradom bez ovjerenih dokumenata, a kada bi dobili ovjerene dokumente dopušteno im je posjećivati gostionice, kazalište i kina do 21 sat. Pred kraj rata, tijekom rujna 1918., ruski su zarobljenici otpremani iz grada natrag u Rusiju¹¹³, a nakon završetka rata, u studenom 1918., isto je učinjeno s talijanskim zarobljenicima.¹¹⁴

¹¹² „Nagrada za uhićenje pobjeglih zarobljenika“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 21. 7. 1915., god. 14.

¹¹³ Luka Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 157.

¹¹⁴ „Povratak talijanskih zarobljenika“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 12. 11. 1918., god. 17.

4. Skupoća i nestašica namirnica

Osim što je sama mogućnost, a kasnije i objava, rata uzrokovala nagli skok cijena namirnica, u gradu se pojavio još jedan problem koji je uzrokovao rast cijena, a to je višestruki porast gradske populacije. Zbog mobilizacije vojske, u Osijek se slijeva velik broj vojnih osoba i njihovih obitelji. Tako se u gradu u jednom trenutku uz oko 30.000 dotadašnjih stanovnika nalazilo dodatnih gotovo 50.000 osoba. Vrlo brzo saznaje se da početna skupoća namirnica nije izazvana nestašicom, već da su cijene umjetno povećane kako bi određene osobe iskoristile situaciju i brzo se obogatile.¹¹⁵ Grad je reagirao na događaje nastojeći zaštititi stanovništvo i već krajem srpnja 1914. trgovci koji su neopravdano povišili cijene dobivaju opomene, a nekoliko dana kasnije grad propisuje maksimalne cijene živežnih namirnica.¹¹⁶ Osim toga, donesene su i privremene zabrane prodaje određenih namirnica, poput svinjetine i brašna, izvan grada.¹¹⁷ Već u početnim danima rata ograničene su cijene brašna, govedine, teletine, svinjetine te svinjske masti, a osoba koja prekrši navedene mjere i prodaje namirnice po većim cijenama dobila bi kaznu od 600 kruna te zatvorsku kaznu od dva mjeseca.¹¹⁸ Dan kasnije ograničene su i cijene raženog i kukuruznog brašna te slanine, šećera, ulja i kobasica. Ograničavanje cijena nije teklo glatko. U gradu se u jednom trenutku vodila rasprava između važnih ljudi mlinarske industrije koji su pšenicu prerađivali u brašno te građanstva koje je koristilo brašno u svakodnevnom životu pri spremanju jela. Nakon dugotrajnih rasprava gradsko je poglavarstvo, kao i sama Monarhija, stalo i poduprlo svoje stanovništvo na način da su ograničavanja cijena otišla korak dalje te je Osijek imao najjeftinije brašno u cijeloj Monarhiji kojim se opskrbljivao cijeli grad, a u određenim trenutcima i grad Zagreb, Zagorje, Primorje i Kordun. Uz gradonačelnika, dr. Antu Pinterovića¹¹⁹, Osijek je imao i poziciju gradskog referenta koju je

¹¹⁵ U cijeloj Monarhiji opskrba stanovništva namirnicama bila je velik problem zbog drastično smanjene proizvodnje i ograničenog uvoza. Već u jesen 1914. Monarhija je izgubila područje Galicije koje je činilo trećinu ukupne površine austrijskog poljoprivrednog zemljišta, a zbog ratnih razaranja čak i nakon povratka Galicije zemljišta će biti neupotrebljiva. U Monarhiji je kako je rat odmicao sve teže te se regulira opskrba stanovništva osnovnim namirnicama poput brašna, mlijeka te kruha. U gradovima poput Beča i Praga, tijekom travnja 1915., uvode se kartice za racioniranje hrane koje su određivale dnevne količine proizvoda koje osoba može kupiti. Sama količina namirnica koju je osoba mogla dobiti smanjivala se iz godine u godinu sve do kraja rata. Često niti obećane količine namirnica nisu pristizale u gradove zbog čega su se stvarali redovi pred trgovinama, što je izazivalo nezadovoljstvo među stanovništvom, a ponekad je nezadovoljstvo preraslo u nasilje. Budući da je bilo iznimno zahtjevno osigurati hranu stanovništvu, državne vlasti u Monarhiji više pažnje su posvetile borbi s ratnim profiterima koji su nastojali zaraditi povišenjem cijena ili smanjenjem kvalitete proizvoda. Pieter M. Judson, *Povijest Habsburškog Carstva* (Zagreb: Sandorf, 2018), 439-444.

¹¹⁶ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 129-130.

¹¹⁷ Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, 199.

¹¹⁸ „Cijene živežnim potrepštinama“, *Narodna obrana* (Osijek), 31. 7. 1914., god. 13.

¹¹⁹ Ante Pinterović (Osijek, 1865. - Osijek, 1940.) bio je ugledni osječki odvjetnik i gradonačelnik. Jedan je od utemeljitelja Prve hrvatske dioničke tiskare (1902. godine) i Narodne obrane - prvoga hrvatskog dnevnika u Osijeku. Zaslužan je za osnivanje društva Hrvatski sokol i organizaciju mnogih drugih društvenih događaja u

obnašao dipl. agr. Dragan Turk čija je zadaća bila vršiti nadzor nad proizvodnjom osječkih mlinova i razdiobom žita za mljevenje. Opisana funkcija bila je iznimno važna zbog nadzora nad proizvodnjom te je mogla spriječiti neželjene događaje poput izvoza žita iz grada. Takav je događaj spriječen kada je gradonačelnik Pinterović uspio zaustaviti izvoz 400 vagona pšeničnog brašna iz grada, čime je spriječena nestašica brašna u gradu.¹²⁰

Osječko gradsko poglavarstvo, kada je u pitanju reguliranje cijena, bilo je ažurnije nego kraljevska vlada čije su naredbe i propisi vezani za ograničavanje cijena stizali kasnije, kada je osječko poglavarstvo već odavno propisalo navedene mjere.

Kako su zalihe namirnica nestajale, ubrzo je shvaćeno da ograničavanje cijena u gradu nije dovoljno jer su određeni trgovci prodavali potrepštine van grada za znatno veće iznose. Tako je gradsko poglavarstvo odlučilo uvesti aprovizaciju¹²¹ u gradu. Grad je osnovao aprovizijski odbor, na čijem je čelu bio Emil Plazzeriano, kako bi nabavljali i stavljali u prodaju namirnice i potrepštine po nižim cijenama. U tu svrhu otvorena je i trgovina u Gornjem gradu. Nakon određenog vremena trgovci u gradu određivali su cijene namirnica prema trgovini gradske aprovizacije, zbog cjenovne konkurencije, a sama trgovina postala je toliko posjećena da je grad otvorio još jednu trgovinu, ovaj puta u Donjem gradu.¹²² Kako grad ne bi ostao bez mesa, propisano je da se u osječke klaonice mora dopremiti stoka iz Virovitičke županije i okolnih srijemsko-slavonskih županija te iz Baranjske županije.¹²³

Osim pšeničnog brašna, u aprovizaciji su se našle i druge potrepštine poput kukuruznog brašna, griza, šećera, soli, suhe ribe, riže, kave, petroleja, peradi, jaja, mesa u konzervama, krumpira, luka, kukuruza, zob, mekinja, svijeća, drva za ogrjev te žive janjadi. Također, gradska je aprovizacija imala svoje zalihe koje je čuvala za teža vremena. Tu se, primjerice, nalazila zaliha od oko 600 ovaca koje su se čuvale zbog ovčjeg mesa. Isto tako, gradska je

Osijeku. Uvelike je potpomogao i buđenju hrvatske nacionalne svijesti u Osijeku. „12. siječnja 1914., Načelnik Osijeka“, *Svakodnevica 1914. u starim novinama*, <http://virtualna.nsk.hr/1914/12-sjecnja-1914/> (pristup: 25.8.2023.).

¹²⁰ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 130-131.

¹²¹ Aprovizacija, djelatnost države koja u kriznim razdobljima građanima osigurava minimum prehrambenih i drugih potrepština; također i ustanova koja se bavi opskrbom. Aprovizacija se redovito primjenjuje u ratnim prilikama, pri čemu se provodi racioniranje namirnica i drugih potrepština (cigareta, tekstila) da bi se zadovoljile minimalne životne potrebe svih građana. Postupak je iznimno skup (kartice, točkice i dr.), izložen mogućnostima velikih malverzacija pa se rijetko primjenjuje. Na području Hrvatske aprovizacija se u tijeku XX. st. primjenjivala 1915–19. i 1940–52. „aprovizacija“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3412> (pristup: 3.8.2023.).

¹²² *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 132.

¹²³ Balta, „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvog svjetskog rata“, 86.

aprovizacija nastojala nabavljati nekvarljive potrepštine unaprijed i tako osigurati zalihe za godinu dana. Nabavljeno je 5.000 hvati drva za ogrjev, 200 vagona ugljena te 40 vagona koksa.¹²⁴

Usporedi li se, primjerice, cijena drva za ogrjev koje je nabavljala gradska aprovizacija i cijena kod trgovaca drvom, vidljiva je cijena koja je jeftinija od 16 do 30 kruna kod gradske aprovizacije, za jednaku količinu drva.¹²⁵

O relativnoj uspješnosti osječke aprovizacije svjedoči i posjet delegacije grada Tuzle koja dolazi u grad kako bi stekla iskustva o provedbi aprovizacije.¹²⁶

Budući da je rat trajao duže nego što su neki očekivali, u gradu već 1916., kao i u ostalim dijelovima Monarhije, dolazi do nestašice određenih namirnica poput brašna i mlijeka. Kasnije su nestašice sve češće i dugotrajnije, a osim mlijeka i brašna dolazi do nestašica šećera, petroleja i plina.¹²⁷ Pojedinci su nastojali povećati svoju zaradu tijekom nestašica te su tako, primjerice, pekari, unatoč propisima, pekli nekvalitetan kruh te zemičke čiju su masu smanjili s 50 na 30 grama.¹²⁸ Zbog manjka plina, kao mjera štednje, osječka plinska rasvjeta gorjela je sat vremena kraće.¹²⁹ *Hrvatska obrana* u srpnju 1916. objavljuje da grad nema dovoljno svoje pšenice za opskrbu jedne osmine svoga stanovništva¹³⁰, dok je 1917. u gradu na raspolaganju samo kukuruzno brašno.¹³¹ Kao posljedica nestašice namirnica i povećane potražnje, dolazi do poskupljenja čak i najosnovnijih namirnica, što je značajno utjecalo na kvalitetu života u gradu, pogotovo kada je u pitanju stanovništvo slabijeg ekonomskog stanja čiji se broj povećava.¹³²

Osim nestašica namirnica, na bojištima dolazi do nestašice oružja i streljiva te je gradsko poglavarstvo objavilo poziv građanstvu da preda određene predmete koji će biti pretopljeni kako bi se izradila artiljerija za vojsku.¹³³ Tako su već 1916. odnesena i zvona osječkih crkvi,

¹²⁴ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 133.

¹²⁵ *Isto*, 133.

¹²⁶ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 211.

¹²⁷ Vladimir Geiger i Edgar Fabry, „Racionirana i zajamčena opskrba stanovništva Hrvatske u Prvom svjetskom ratu“, *Numizmatičke vijesti* 56 (2014) br. 67: 106.

¹²⁸ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 212.

¹²⁹ Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, 205.

¹³⁰ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 213.

¹³¹ *Isto*, 214.

¹³² Geiger i Fabry, „Racionirana i zajamčena opskrba stanovništva Hrvatske u Prvom svjetskom ratu“, 106.

¹³³ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 214.

nakon što su ostali bakreni predmeti već uzeti i pretopljeni u vojne svrhe.¹³⁴ Osim zvona, uzimani su okovi vrata, crkvene orgulje, kovane ograde i tiskarska slova.¹³⁵

Budući da Monarhija nije imala dovoljno novca za financiranje rata, posegnulo se za raspisivanjem ratnih zajmova.¹³⁶ Uzroci financijskog kraha Monarhije već su bili vidljivi početkom rata kada je zaustavljeno trgovanje zlatom i devizama. Rat se, osim ratnim zajmovima, financirao i emisijom novog novca, što je povećavalo količinu papirnatog novca u prometu, čime su se povećavale cijene namirnica. Mira Kolar-Dimitrijević navodi kako se „od 1914. do 1918. količina novca s 3,4 milijarde porasla je na 42,6 milijardi kruna. Tri petine ratnih troškova financirale su se zajmovima, dvije petine emisijom novca, a porezni je sustav potpuno zakazao“. Kupovna moć krune na kraju rata iznosila je tek šestinu svoje vrijednosti prije rata.¹³⁷

¹³⁴ Stjepan Sršan, *Osječki ljetopisi 1686.-1945.* (Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1993), 340.

¹³⁵ Vesna Božić-Drljača i Danijel Jelaš, *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata*, 8.

¹³⁶ *Isto*, 8.

¹³⁷ Mira Kolar-Dimitrijević, *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. godine* (Zagreb: Hrvatska narodna banka, 2013), 133-135.

5. Humanitarni i dobrotvorni rad

Nekoliko mjeseci nakon početka rata u Osijeku je otvoren gradski pripomoćni ured, na čijem je čelu bio Hugo Spitzer. Ured se bavio pomaganjem obitelji vojnika koji su mobilizirani na bojište. Ured je pomagao građanima pri stjecanju prava na državnu potporu, dijelio je privatne donacije koje su stizale u ured te pružao savjet građanima koji su imali određene probleme. Najveći udio poslovanja gradskog pripomoćnog ureda zauzimala je briga o siromašnim obiteljima. Ukoliko obitelji nisu ostvarile pravo na državnu potporu, pripomoćni ured financirao je obitelji pomoću donacija osječkih građana. Ured je pomagao i obiteljima koje su čekale da se njihov zahtjev za državnu potporu odobri, na način da im je davao novčanu potporu koju su obitelji kasnije, kada bi ostvarile pravo na državnu potporu, vratile natrag uredu. Prije nego što bi dobila potporu, svaka je stranka morala proći provjeru kako bi se utvrdila istinitost podataka, a nakon što ostvari pravo na novčanu potporu stranka bi se nastavila pratiti kako bi se utvrdilo postoje li i dalje uvjeti za novčanu potporu. Ured je građanima pomagao pisati pritužbe ukoliko im je državna potpora uskraćena ili im je smanjen iznos potpore. Osim državne potpore, ured je pomagao siročadi i udovicama pri skupljanju dokumenata za zakonom stečenu mirovinu poginulog vojnika. Ured je također slao novčanu potporu ratnim zarobljenicima u Rusiji i Srbiji. Osim navedenog, gradski pripomoćni ured bavio se organizacijom dobrotvornih akcija te je tako organizirana božićna akcija skupljanja novčanih sredstava za vojnike na fronti te ranjenike u osječkim bolnicama, za koje je prikupljeno preko 12.000 kruna. Slične akcije organizirane su i za Uskrs kako bi se boravak na fronti vojnicima za vrijeme blagdana što više olakšao.¹³⁸

Uz gradski pripomoćni ured, osnovano je, na inicijativu barunice Adamovich-Čepinske, Društvo za opskrbu ratnih nemoćnika koje je uz gradsko poglavarstvo pomagalo vojnim nemoćnicima naći način da ponovno zarađuju i prehranjuju svoje obitelji s obzirom na njihove nove, umanjene, mogućnosti. Društvo je skupljalo novčane priloge putem izložbi slika hrvatskih slikara, izložbi narodnog veziva i lutaka te prodajom pisanica za vrijeme Uskrsa.¹³⁹

Obiteljima mobiliziranih vojnika nastojalo se pomoći raznim akcijama poput akcije „Dadoh zlato za željezo“ koja je pozivala stanovništvo, poglavito žene, da daruju svoje zlato u zamjenu za željezni prsten.¹⁴⁰

¹³⁸ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 91-97.

¹³⁹ „Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914. - 1918.“, *Jeka od Osijeka: Hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1918* 1 (1918), br. 1: 144.

¹⁴⁰ Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, 201.

U gradu su organizirani brojni koncerti te predstave čiji je prihod darivan u dobrotvorne svrhe. Naslovi predstava i koncerata većinom su bili domoljubnog i ratnog karaktera, primjerice predstava „Živjelo Njegovo Veličanstvo“, skladba „Hrvatskim junacima“, alegorija „Palim junacima“ i slično. Na koncertima i predstavama sudjelovali su brojni poznati tadašnji pjevači, glumci i glazbenici te pjevačka društva „Kuhač“ i „Zrinjski“.¹⁴¹

Kako bi se pomoglo osječkim vojnim bolnicama, u gradu je tijekom lipnja 1915. organizirana izložba hrvatske kućne industrije pod pokroviteljstvom barunice Terezije Adamović-Čepinske. Izložene su brojne rukotvorine i predmeti poput bluza „ukrašenih narodnom ornamentikom“, stolnjaci, ogrtači, jastuci, torbice, zrcala, narodne dječje haljinice, kapice za kazalište, ljetni šeširi, zastori. Od svake prodane ulaznice i predmeta sa izložbe 10% prihoda namijenjeno je ranjenicima i bolesnicima u osječkim bolnicama.¹⁴²

Tijekom obilježavanja rođendana kralja Franje Josipa I., 18. kolovoza 1915., u Osijeku je otkrivena Spomen-lipa u Preradovićevom perivoju koju je postavio Crveni križ u čast hrvatskim vojnicima. Na lipi se nalazio grb grada, a donacije su se prikupljale kupnjom čavala koji bi se onda zakucali u lipu. Postojalo je nekoliko vrsta čavala, svaki različite cijene. Zlatni čavao

¹⁴¹ *Isto*, 141-142.

¹⁴² *Isto*, 146-148.

koštao je 10 kruna, srebrni 3 krune, a željezni 50 filira. Sav prikupljen novac išao je Crvenom križu.¹⁴³ Spomen-lipa je do 1918. prikupila preko 9.000 kruna donacija.¹⁴⁴

Prilog 2: Plakat Spomen-lipe koja se nalazila u današnjem Sakuntala parku.

Pomoć djeci pružalo je Društvo za zaštitu djece koje je 1916. preuredilo kuću pokojne grofice Althann u Dječje sklonište u kojemu su boravila brojna djeca, većinom siročad preminulih vojnika. Za djecu je, prema napatku barunice Adamovich-Čepinske, dogovorena prehrana, u Pučkoj kuhinji u Kokotovoj ulici, na koju su ih vodili njihovi učitelji i učiteljice, a dopušteno im je i provoditi vrijeme između prijepodnevnog i popodnevnog obuka u Pučkoj kuhinji.¹⁴⁵ U gradu je oformljen Odbor za zaštitu bosanske i hercegovačke djece nakon što je velik broj ratne siročadi prevezen u Osijek. Dio djece razmješten je po osječkim obiteljima, no nisu svi željeli primiti ratno siroču u svoju obitelj, što su novine vrlo oštro osuđivale. Siročad je bila katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti, a do kraja rata je kroz grad prošlo minimalno

¹⁴³ Isto, 150.

¹⁴⁴ „Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914. - 1918.“, 144.

¹⁴⁵ Isto, 144.

1.200 ratne siročadi koja je smještena, osim u Osijek, u okolne srijemsko-slavonske i južnougarske županije.¹⁴⁶

Oko Uskrsa 1916. pokrenuta je akcija prodaje maslinovih grančica, koje su vojnici poslali sa Soče, a prihod se skupljao za ratne invalide. Tijekom prosinca 1916. otvorena je izložba lutaka u dvorani trgovca Rudolfa Kaisera, a prihod od izložbe skupljao se za vojnike u osječkim bolnicama. Na izložbi su se mogle vidjeti lutke svih narodnosti Monarhije. Izložba je uprihodila 6.000 kruna za božićnicu ranjenim vojnicima u osječkim bolnicama.¹⁴⁷ Osim izložbe lutaka, u listopadu 1916. otvorena je izložba ručnih radova koja je prikupljenu svotu od 5.819 kruna djelomično raspodijelila fondu za invalide, a djelomično ranjenicima u osječkim bolnicama.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Balta, „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvog svjetskog rata“, 89.

¹⁴⁷ „Osječke gospođe u službi ratne pripomoći 1914. - 1918.“, 144-145.

¹⁴⁸ *Isto*, 145.

6. Kriminal

Još za vrijeme opće mobilizacije 26. srpnja 1914. u gradu je uvedena svakodnevna dnevna i noćna redarstvena služba.¹⁴⁹ Već na početku rata Osijek se suočio s problemom manjka redarstvenika na području grada, nakon što je približno 70% osječkih redarstvenika¹⁵⁰ regrutirano i poslano na bojišta, a u grad je stigao velik broj vojnika s obiteljima. Nastali problem pokušao se riješiti uporabom rezervista u redarstvene svrhe, ali uskoro su i oni otpremljeni na bojište.¹⁵¹ Slična situacija bila je prisutna u ostalim gradovima i županijama Banske Hrvatske.¹⁵² Ubrzo je kao rješenje predloženo oformljivanje građanske garde po uzoru na Hrvatsku dobrovoljačku četu koja je oformljena u Zagrebu.¹⁵³ Vladin povjerenik, dr. Milan Brezinščak, donio je odredbu kojom se stvorila građanska garda, a organizacija garde povjerena je Odboru za organizaciju građanske čete. Stvaranju garde prisustvovalo je oko 300 građana koji su se prijavili za učlanjivanje u gardu. Organizacijom garde grad je podijeljen na dvanaest rajona, a služba pripadnika garde trajala je od 6 ujutro do 18 navečer, dok će kasnije biti uvedena i noćna smjena. Pripadnici građanske garde bili su opremljeni pištoljem, kasnije će dobiti i pušku¹⁵⁴, a nosili su i službeni znak na lijevoj ruci s gradskim grbom te bijelu kapu¹⁵⁵, dok se na zapovjedničkim kapama nalazila zlatna vrpca.¹⁵⁶ Pripadnici garde nisu primali nikakvu plaću za svoj rad, ali im je grad omogućio određene privilegije poput besplatne ili jeftinije odjeće, obuće i namirnica, subvencioniran javni prijevoz, besplatne lijekove i prednost pri kupnji teško dobavljive robe.¹⁵⁷

¹⁴⁹ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 125.

¹⁵⁰ Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 173.

¹⁵¹ *Isto*, 173.

¹⁵² Primjerice, u Srijemskoj je županiji, u nedostatku sigurnosnih organa, donesena odluka kojom su upražnjena mjesta privremeno popunjavale druge, fizički manje sposobne osobe. Očuvanju reda i sigurnosti pomogla je prisutnost vojske koja je stacionirana u selima. Sergej Filipović i Luka Pejić, „*Srijemske novine i izvještaji Županije srijemske kao izvori za istraživanje ratnih prilika u Vukovaru u Prvom svjetskom ratu*“, u *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa 9. lipnja. 2015.*, ur. Stjepan Prutki (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016), 438.

¹⁵³ Ante Grubišić, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, 114.

¹⁵⁴ *Isto*, 115.

¹⁵⁵ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 117-118.

¹⁵⁶ Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 174.

¹⁵⁷ *Isto*, 174.

Prilog 3: Zastava Građanske garde.

Na početku rata, stopa kriminala je pala, ali se osječko redarstvo moralo suočiti sa drugim problemom, dolaskom stranaca u grad, prvenstveno zarobljenika sa bojišnice. Pojačan redarstveni nadzor vršio se nad političkim sumnjivcima te strancima koji su prolazili kroz grad. Pozitivan odjek dali su gradski apeli stanovništvu da pomogne pri otkrivanju i prijavi sumnjivih osoba. Osim brige o nepoželjnim osobama u gradu, redarstvo je ulagalo velike napore pri smještaju vojnika koji su kratko ostajali u gradu prije nego što su otpremljeni na front. Budući da je pažnja redarstva bila usmjerena prema navedenim aktivnostima, građanska garda bavila se cestovnim redarstvom, čistoćom u gradu, pogotovo tijekom pojave kolere u gradu, održavanjem reda u trgovinama te je pazila na sigurnost osoba i imovine, uz pomoć pri prijevozu ranjenika s kolodvora do osječkih bolnica. Osobito važna bila je kontrola trgovina, odnosno cijena namirnica, jer je od početka rata cijena namirnica naglo rasla, što je gradsko poglavarstvo navelo na limitiranje cijena. Tako je građanska garda imala važan posao

kontroliranja propisanih cijena namirnica.¹⁵⁸ Osim navedenog, građanska garda sudjelovala je u gašenju požara, osiguranju važnih osoba tijekom boravka u gradu, poput bana Ivana Skerlecza, te u obilježavanju različitih manifestacija poput careva rođendana ili proslave važnih blagdana.¹⁵⁹

Kako bi pripadnici garde ostali informirani o situaciji u gradu i o novim propisima, dva puta mjesečno održavali bi sastanke. Osim predavanja o vaganju i baždarenju koja su bila potrebna kako bi se što pravilnije kontrolirale propisane cijene, pripadnici garde slušali su predavanja o povijesti habsburške dinastije te čuvarima granica i poretka Monarhije s ciljem da se osnaži odanost dinastiji. Iako su gardisti činili svoju dužnost savjesno, za što su bili nagrađivani ordenjem, bilo je i onih koji su svoje ovlasti zloupotrebljavali. Tako su određeni gardisti koristili službeno oružje za lov ili za zaštitu privatnih osoba, posjećivali su javne kuće noseći službene oznake ili jednostavno nisu obavljali svoju službu. Situaciji nije pomoglo što preostali gradski redarstvenici nisu bili zadovoljni činjenicom da je ustrojena građanska garda, vjerujući da će im novonastala konkurencija naštetiti. Takva nesnošljivost prema građanskoj gardi bila je toliko velika da su gradski redarstvenici govorili građanima da se ne trebaju obazirati na upozorenja pripadnika građanske garde, jer oni nemaju stvarne ovlasti.¹⁶⁰

Građanska garda sve se teže suočavala sa svojim problemima i obvezama, kao i osječki redarstvenici. Tako se djelatnost garde povećala, a uključivala je nadzor kavana, potrage, racije, nadzor kazališta, dijeljenje petroleja, dijeljenje duhana, održavanje reda u trgovinama gradske aprovizacije, nadzor osječkih kolodvora i tržnica te zdravstvenu i sanitarnu službu.¹⁶¹ Broj obaveza se povećavao, a financiranje je bilo gotovo nepostojeće, izuzev privatnih donacija imućnijih građana. Krajem rata došlo je do nestašice papira, kojeg je garda ionako dobivala privatnim donacijama, te više nije bilo moguće voditi evidenciju dnevnih zapovjedi. Osječka građanska garda djelovala je tijekom čitavog rata, a jedino smanjenje opsega njihova posla došlo je u rujnu 1918. kada je njihov rad sveden na noćna dežurstva s vojnom policijom s iznimkom dnevnih aktivnosti nadzora kolodvora i tržnica.¹⁶²

¹⁵⁸ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 125-127.

¹⁵⁹ Grubišić, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, 115-116.

¹⁶⁰ Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 174 - 175.

¹⁶¹ Grubišić, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, 116.

¹⁶² Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 174 - 177.

U prvim mjesecima rata većina kriminalnog ponašanja u Osijeku bila je vezana za smetanje javnog reda i mira te širenje lažnih glasina.¹⁶³ Tijekom prvih godina rata česta su bila uhićenja osoba zbog vrijeđanja vlasti ili vojske te zbog veličanja Srbije.¹⁶⁴ Zbog spomenutih radnji uhićene osobe se kažnjavalo i zatvorskom kaznom.¹⁶⁵ Tijekom 1916. uvedene su posebne mjere kojima je propisano kako rasvjeta u stanovima i kućama mora biti ugašena nakon 23 sata, a ograničeno je radno vrijeme gostionica i kavana, koje su bile okupljališta velikog broja sumnjivih ljudi.¹⁶⁶ Sigurnost u gradu sve je manja pa se u gradu organiziraju racije kojima se nastojalo uhititi vojne dezertere, kradljivce, varalice i „pijanice“.¹⁶⁷ Tijekom 1917. sigurnost u gradu je i dalje slaba te je određeno kako se sva dvorišna vrata moraju zatvarati u 19 sati. Uhićenja u gradu vrlo su česta, a osobe su uhićene zbog krađe, nemorala, reverzije te besposlenosti.¹⁶⁸ Treba napomenuti kako su i određeni trgovci, špekulanti i svi ostali koji su htjeli brzo zaraditi tijekom rata prisutni u gradu te ih se nastojalo razotkriti i kazniti.¹⁶⁹

Prostitucija, posebice ona neregulirana, predstavljala je velik problem tijekom rata. Osim što je veća raširenost prostitucije pogodovala širenju spolnih bolesti, još je veći problem bio to što su spolne bolesti postale raširene među vojnicima. Tako je među 28. domobranskom pješaćkom pukovnijom u samo četiri mjeseca zaraženo više od 100 vojnika. Broj prostitutki rastao je iz mjeseca u mjesec tijekom čitavog rata, a u prosjeku je svaki mjesec zapošljavano između 50 i 60 prostitutki. Sve veći broj neprijavljenih prostitutki zadavao je probleme i gradskom redarstvu te su izvođene policijske racije na kojim je uhićeno i do 50 žena. Zanimljivo je kako su gradske vlasti, u nedostatku financija, nastojale pronaći dodatne izvore prihoda te su tako odlučile dodatno zaraditi na bludilištima. Naime, 1916., gradske su vlasti izmijenile pravilnik kojim je regulirano radno vrijeme osječkih bludilišta. Ukoliko su vlasnice bludilišta željele produljiti radno vrijeme do 5 sati, a propisano radno vrijeme bilo je od 19 do 3, to su mogle učiniti plaćanjem pristojbe u iznosu od 10 kruna.¹⁷⁰

¹⁶³ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek: Prva hrvatska dionička tiskara, 1915), 127.

¹⁶⁴ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 212.

¹⁶⁵ Grubišić, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, 115.

¹⁶⁶ *Isto*, 115.

¹⁶⁷ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 213.

¹⁶⁸ *Isto*, 214.

¹⁶⁹ Balta, „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvog svjetskog rata“, 90.

¹⁷⁰ Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 228-229. O spomenutom pravilniku i načinima regulacije prostitucije u Osijeku na prijelazu stoljeća više ovdje: Sergej Filipović, „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i Pravilnik za bludilišta iz 1911.“, *Scrinia Slavonica* 14 (2014), br. 1: 141-158.

Vlasti, a i novine, krivili su isključivo žene za širenje spolnih bolesti, nemoral i samu prostituciju. Kod kažnjavanja i uhićenja, kada je u pitanju prostitucija, uvijek je glavni krivac bila ženska osoba, prostitutka, dok muška osoba gotovo nikad nije kažnjena.¹⁷¹

Krajem rata, u jesen 1918., stopa kriminala bila je najveća od početka rata. Veliki problem, uz ostale kriminalne aktivnosti, predstavljala je prisutnost „zelenog kadra“. Nemiri koji su započeli u listopadu 1918. na području Požege, Nove Gradiške, Kutine i Našica ubrzo su se proširili i na Osijek. U gradu su se događali neredi i pljačke. Kasnije se situacija donekle smirila, a uveo se i policijski sat te zabrana prodaje alkoholnih pića. Tijekom studenog 1918., donesena je odluka kojom su svi naoružani građani morali predati svoje oružje.¹⁷²

Korelacija između rasta stope kriminala u Osijeku i trajanja rata vrlo je jasno izražena i potvrđena kulminacijom događaja na samom kraju rata kada je u Osijeku, kao i u drugim gradovima poput Zagreba¹⁷³, nastao kaos koji nije mogla zaustaviti dobrovoljačka građanska garda i malobrojni redarstvenici preostali u gradu.

¹⁷¹ Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 229-230.

¹⁷² *Isto*, 177 - 178.

¹⁷³ Vukičević, *Zagreb 1914. – 1918. Grad i stanovnici u Velikome ratu*, 264-266.

7. Zdravstvena situacija u gradu

Još prije samog početka rata Osijek se našao u problemima. Početkom 1914. grad su pogodile dvije velike epidemije, šarlah i ospice od kojih su oboljevali odrasli i djeca. Početkom rata broj liječnika u gradu se smanjuje jer velik broj liječnika odlazi u vojne bolnice. Situaciji u gradu nije pomoglo ni spomenuto otvaranje novih bolnica jer su ranjenici vrlo brzo počeli popunjavati novoootvorene bolnice. Osim u bolnicama, smještaj za bolesne predstavljale su i barake. U barakama su boravili svi, žene i djeca te starci, a zdravstvena situacija unutar njih bila je iznimno loša, prepuna parazita, ponajviše ušiju. U hladnijim mjesecima, ljudi su bili izloženi zimi, a osim toga vladala je i velika glad te difterija¹⁷⁴.

Osim baraka, zaraze su bile prisutne u gostionicama gdje su nerijetko boravili i vojnici. Nečistoća je bila velik problem, što je pogodovalo širenju ranije spomenutih bolesti te kolere koju su donijeli vojnici iz Rusije.¹⁷⁵ Iz tog razloga u gradu je otvoren Bakteriološki laboratorij koji je djelovao tijekom čitavog trajanja rata¹⁷⁶, a na ulazima u grad postavljene su mitnice kako bi se suzbilo širenje bolesti.¹⁷⁷ Tijekom 1915. broj umrlih u gradu raste, a zdravstvena situacija, u nedostatku obrazovanosti stanovnika kada je u pitanju higijena, postaje sve gora. Kako bi se usporilo širenje zaraze, građanska garda dobila je ovlasti pregledavati čistoću svih stanova, dvorišta i kuća na području grada. Ukoliko je zaključeno da osobe ne održavaju čistoću, dan im je rok tijekom kojega se čistoća morala provesti, a ako ni nakon isteka roka osoba ne održava čistoću, uslijedila bi novčana ili čak zatvorska kazna.¹⁷⁸ Uz već spomenutu koleru, u gradu problem predstavljaju i velike boginje te prostitucija koja je pogodovala širenju spolnih bolesti. Zbog epidemije kolere gradsko poglavarstvo donosi mjere kojima se nastoji zaustaviti odnosno usporiti širenje bolesti. Tako je, primjerice, u konačištima i gostionicama bilo obavezno prijavljivanje gostiju, a namirnice koje su se servirale, poput vode, mlijeka, voća i povrća, trebalo je prokuhati. U svrhu suzbijanja bolesti, propisi nalažu kako se čistoj vodi treba dodati malo solne kiseline. Osim izbjegavanja mjesta na kojima se okuplja veći broj ljudi, građanima se savjetovalo da se ne približavaju bolesnicima, izbjegavaju nečistim mjestima te da ne konzumiraju vodu iz Drave pri kupanju. Uvedena je i jedna diskriminatorna mjera kojom se

¹⁷⁴ Difterija, infekcija sluznice dišnih putova ili kože uzrokovana bakterijom *Corynebacterium diphtheriae*, čiji pojedini sojevi luče otrov (toksin) koji može oštetiti srce, periferne živce, a katkad uzrokovati i opću reakciju organizma. „difterija“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15045> (pristup: 5.8.2023.).

¹⁷⁵ Mirjam Vida Blagojević, „Razvoj epidemiološke službe i javnoga zdravstva u Osijeku od kraja 19. do sredine 20. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 53 (2021), br. 1: 205-206.

¹⁷⁶ Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, 205.

¹⁷⁷ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 209.

¹⁷⁸ Grubišić, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, 116.

zabranjivao boravak u gradu Romima i skitnicama. Vida Blagojević navodi kako je u trenutcima širenja velikih boginja i kolere broj preminulih premašio broj rođenih za 317 kada se oduzme broj Osječana poginulih u ratu. Slijedeće godine, 1916., situacija je također bila vrlo loša. Najviše preminulih bilo je među djecom i starcima, a kao uzrok smrti, osim velikih boginja, navodi se tuberkuloza. Zbog slabe razvijenosti medicine, znanje o sprječavanju zaraze nije bilo poznato te je jedina zaštita od velikih boginja bilo donekle učinkovito cjepivo. Posebna pažnja pridavala se cijepljenju onih koji rade s drugim ljudima te cijepljenju djece, no zbog stalnog priljeva ljudi u grad zaraze su i dalje bile vrlo moguće. Velik problem i doprinos lošoj zdravstvenoj situaciji u gradu davalo je siromaštvo zbog kojeg se brojni ljudi, a i djeca, nalaze na ulicama te žene koje su zbog ekonomske situacije pribjegavale prostituciji kao načinu zarade. Grad je započeo oformljivanje zarazne bolnice tako što je ustupio dio gradske ubožnice te su u pripremi bile i barake u kojima bi se izolirali pacijenti. Zbog mogućnosti izolacije pacijenata, problemi sa zarazom bolestima kolere, velikih boginja i tifusa 1917. se smanjuju. Veliki problem u gradu i dalje predstavlja nečistoća što pogoduje širenju šuge. Osim neosviještenosti građana o povezanosti higijene i širenja zaraze, problem počinje predstavljati nestašica vode i sapuna u gradu. Napori da se stanovništvo osvijesti o održavanju čistoće i higijene bili su djelomično uspješni jer siromasi, kao najugroženije stanovništvo, najčešće nisu bili pismeni, a osvješćivanje stanovništva nastojalo se obaviti preko pisanih tekstova.¹⁷⁹

Tijekom 1918. godine osječko je stanovništvo suočeno s novim iskušenjima, poglavito zbog nestašice hrane i lijekova te pojave španjolske gripe. Širenju gripe, kao i prije spomenutih zaraznih bolesti, pogodovao je stalni priljev vojnika i okolnog stanovništva te miješanje istih s stanovnicima grada. Bolnice su prenapučene, a nedostaje i medicinskog osoblja. Zbog toga više nema mogućnosti izoliranja pacijenata i stvaranja karantene. Grad je primoran funkcionirati sa tri liječnika i jednim gradskim fizikom. U gradu su se nalazile dvije ambulante, jedna u Gornjem gradu i jedna u Donjem, a za prijevoz bolesnika dostupna su dvojica kola. Kako se rat bližio kraju, tako je opala i prostitucija u gradu.¹⁸⁰ Nedostatak medicinskih sestara nastojao se ublažiti pozivanjem osječkih gospođa koje su volontirale u Crvenom križu. Razlog manjka medicinskih sestara krajem rata bio je u činjenici da se medicinsko osoblje vraćalo s bojišta, a medicinske sestre koje su služile tijekom rata vraćale su se prijeratnim poslovima.¹⁸¹

¹⁷⁹ Mirjam Vida Blagojević, „Razvoj epidemiološke službe i javnoga zdravstva u Osijeku od kraja 19. do sredine 20. stoljeća“, 205-207.

¹⁸⁰ *Isto*, 207-208.

¹⁸¹ Maja Vonić, „Španjolska gripa u Osijeku 1918.“, *Scrinia Slavonica* 14 (2014), br. 1: 221.

Španjolska gripa pojavljuje se u gradu krajem rujna, a ubrzo se propisuju i mjere protiv širenja zaraznih bolesti te se pojavljuje i prvi slučaj sa smrtnim ishodom. Gradsko poglavarstvo obavijestilo je građane da se u slučaju oboljenja jave liječniku i ostanu u svojim kućama do potpunog ozdravljenja jer, u suprotnom, može doći do komplikacija i pojave upale pluća ili drugih zdravstvenih problema. Zbog mogućnosti širenja zaraze, sve pučke i srednje škole zatvorene su na 10 dana. U suzbijanje širenja zaraze uključena je i građanska garda koja je kontrolirala svratišta, kavane i gostionice, kojima je naređeno da održavaju čistoću svojih lokala i što češće ih prozračuju uz prijetnju da će, ukoliko se ne budu pridržavali navedenih naredbi, vlasti zatvoriti lokal. Propisano je obavezno dezinficiranje željezničkih vagona i tramvaja, a navedeni trošak namirivale su tvrtke u čijem su vlasništvu vagoni ili tramvaj.¹⁸²

Ponovno se nastoji osvijestiti stanovništvo o važnosti higijene i čistoće, ovoga puta zbog španjolske gripe. To je ponovno učinjeno preko novina, a tekst je potpisao gradski liječnik. Građane se informira o samoj bolesti španjolske gripe i simptomima bolesti, a gradski je liječnik dao nekoliko savjeta kako smanjiti mogućnost oboljenja. U tekstu se bolest prvotno klasificira kao influenza koju je teško razlikovati od obične influenze. Bolest ima teži i lakši oblik, a prepoznaje se prema simptomima poput groznice, promuklosti i jakog kašlja. Kao što je i ranije navedeno, preporučuje se održavanje osobne higijene i čistoće prostorije. Potrebno je prati ruke što češće tijekom dana, ispirati usta, prati gornjeg dio tijela te izbjegavati duži boravak u prostorijama gdje je velik broj ljudi.¹⁸³

U početku su vlasti bolest shvatili olako jer je na broj oboljelih bilo malo smrtnih slučajeva, ali vrlo brzo, zbog rapidnog širenja bolesti, situacija se puno ozbiljnije shvaća. Liječnici i obitelji oboljelih bili su dužni prijaviti oboljele gradskom poglavarstvu kako bi se znao što točniji broj oboljelih u gradu. Kako bi ostali građani znali gdje se sigurno kretati, na kućama u kojima je bilo oboljelih ostavljani su crveni papirići na ulaznim vratima koji su označavali da je u kući prisutna zaraza. Početak nastave ponovno je odgođen i to nekoliko puta, a iz većih gradova Monarhije stizale su vijesti o velikom broju preminulih. Građanima je preporučeno da ne putuju van grada te da, u slučaju neophodnog putovanja, izbjegavaju putovanja željeznicom jer se vlakovima vozi velik broj ljudi, a zdravstveni uvjeti u njima nisu najbolji. Sprečavanju zaraze nisu ni pomagali politički uvjeti koji su se pojavili s krajem rata. Ljudi su često na ulicama slavili skori završetak rata i ujedinjenje sa Srbijom, a to je i vrijeme povratka vojnika sa bojišta. Građani bi često dočekali vojnike na kolodvoru gdje se ponekad skupilo i nekoliko

¹⁸² *Isto*, 220-224.

¹⁸³ *Isto*, 224.

tisuća ljudi. Širenje zaraze zaustaviti će se do kraja godine kada i novine prestaju izvještavati o zarazama u gradu.¹⁸⁴ Točan broj preminulih od španjolske gripe nije moguće znati iz nekoliko razloga. Jedan od razloga je manjak izvora, odnosno nepostojanje potpune evidencije o broju preminulih, a drugi razlog je činjenica da se svi oboljeli nisu javili liječniku i preminuli u bolnici, već u svojim domovima. Vonić donosi procjenu broja umrlih od španjolske gripe prema dostupnim izvorima te procjenjuje da je broj preminulih između 44 i 69 osoba napominjući da je taj broj zasigurno i veći zbog već spomenutih razloga nedostatka izvora i činjenice da nisu svi oboljeli umirali u osječkim bolnicama.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Vonić, „Španjolska gripa u Osijeku 1918.“, 224-226.

¹⁸⁵ *Isto*, 228-230.

8. Obrazovanje

Na samom početku rata u potpunosti se zaustavlja rad škola u gradu.¹⁸⁶ Obuka u pučkim školama u Tvrđi, Donjem gradu i Novom gradu započinje 1. rujna 1914., dok je nastava u pučkim školama u Aninoj i Jägerovoj ulici odgođena zbog korištenja školskih prostorija za vojne, odnosno bolničke potrebe. Nastava u tim školama započela je 1. studenog 1914., ali u smanjenom obujmu. Škola u Aninoj ulici održavala je nastavu ponedjeljkom, srijedom i petkom, dok je škola u Jägerovoj ulici održavala nastavu utorkom, četvrtkom i subotom. Nastava u srednjim školama nije održavana također zbog korištenja zgrada u vojne potrebe. Kasnije je dogovoreno da se nastava Realne gimnazije i trgovačke akademije započne 23. studenog 1914., a odvijala se u prostorijama kraljevskog kotarskog suda u Gornjem gradu. Viša djevojačka škola započela je s nastavom 6. prosinca, a zbog nastale situacije potrebno je dijeliti zgradu s učenicima Kraljevske velike gimnazije.¹⁸⁷

Rat je, kada je u pitanju obrazovanje žena, donekle i pomogao da se više pažnje posveti njihovom obrazovanju jer su žene tokom rata obavljale posao umjesto muškaraca koji su bili unovačeni i mobilizirani na bojišta. Tako je, 10. prosinca 1917. u gradu započela s radom Ženska realna gimnazija, prva srednja škola za djevojke u Osijeku.¹⁸⁸

Prije 1917. u gradu je postojala četverogodišnja Viša djevojačka škola, no ona nije bila na razini srednje škole, već su učenice, osim općeg obrazovanja, pohađale tečajeve vezane za kućanske poslove. Ako je djevojka htjela pohađati gimnaziju to je mogla jedino u slučaju da se upiše u Veliku gimnaziju ili Mušku realnu gimnaziju kao privatistica, odnosno da samo polaže ispite u školi, a za njih se priprema kod kuće. Druga opcija bila je financijski zahtjevnija jer je zahtijevala odlazak i pohađanje Višeg ženskog liceja u Zagrebu.¹⁸⁹ Prve žene maturantice u Osijeku bile su: Stefanija Winter, maturirala 1915., Hermina Rechnitz i Mira Winter, maturirale 1916., te Elizabeta Rosenbaum, maturirala 1918. Navedene maturantice položile su maturu kao privatistice Velike gimnazije.¹⁹⁰

¹⁸⁶ „Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914. - 1918.“, *Jeka od Osijeka: Hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1918* 1 (1918), br. 1: 153.

¹⁸⁷ Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, 205.

¹⁸⁸ Ljuba Radman, „Pregled razvoja osječkih gimnazija od 1729. do 2000. godine“, u *Gimnazije u Osijeku*.

Ravnatelj, profesori i maturanti 1729.-2000., ur. Julijo Martinčić (Zagreb-Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2001), 18.

¹⁸⁹ *Isto*, 17-18.

¹⁹⁰ Julijo Martinčić, „Osvrt na osječke škole i maturante gimnazija u Osijeku“, u *Gimnazije u Osijeku. Ravnatelj, profesori i maturanti 1729.-2000.*, ur. Julijo Martinčić (Zagreb-Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2001), 43.

Prije otvaranja Ženske realne gimnazije, u gradu je 1. rujna 1917. otvoren Privremeni ženski licej koji je imao četiri razreda, od petog do osmog. U peti razred upisano je 46 učenica, a nastava je započela 11. rujna 1917. U liceju i gimnaziji su, tokom cijelog obrazovanja, učenice slušale hrvatski, francuski, njemački, nauk vjere, svjetsku književnost, povijest, zemljopis, matematiku, prirodne nauke, risanje, ručni rad, filozofijska propedeutika, pjevanje, gimnastiku, krasnopis, higijenu te engleski, latinski i pedagogiju kao relativno obligatni, odnosno izborni predmeti. Matura se sastojala od hrvatskog jezika, njemačkog, odnosno francuskog jezika, matematike, povijesti sa zemljopisom te izbornog predmeta.¹⁹¹

Ubrzo je donesena odluka o otvaranju Ženske realne gimnazije i postupnom zatvaranju liceja. Upisi u Žensku realnu gimnaziju održani su 6. prosinca 1917., a nastava je za 36 učenica prvog razreda gimnazije započela 10. prosinca 1917. godine. Niži razredi gimnazije pripremali su učenice za trgovačku akademiju, rad u uredu, učiteljsku školu te obrtni rad i kućanske poslove, dok su viši razredi pripremali učenice za sveučilište. U školama su, tijekom nastavne godine 1917./1918., predavala 3 stalna profesora te 12 profesora iz druge dvije osječke gimnazije. Licej i Ženska realna gimnazija nalazili su se u zgradi Velike gimnazije, današnje Ekonomske škole u osječkoj Tvrđi. Prva generacija učenica maturirala je 1925. godine.¹⁹²

Julijo Martinčić donosi prikaz broja maturanata koji su završili osječke gimnazije tijekom rata te nakon rata. Pregledom tablice može se ustanoviti kako rat nije značajnije utjecao na broj maturanata osječkih gimnazija jer su brojevi prije rata i nakon rata približno jednaki brojevima tokom rata. Navedene informacije kazuju kako rat nije utjecao na završavanje gimnazijskog obrazovanja niti na broj upisanih učenika tijekom rata jer su brojke nakon rata slične prijeratnim i ratnim brojkama. Jedini razlog povećanja broja maturanata je otvaranje i djelovanje Ženske realne gimnazije. Tijekom rata osječke je gimnazije završavalo: 1914. godine 45 maturanata, 1915. godine 45 maturanata, 1916. godine 49 maturanata, 1917. godine 41 maturant, 1918. godine 39 maturanata.¹⁹³

Osim samog obrazovanja koje je tijekom rata teklo kako god je moglo, osječke učenice i učenici, kao i njihove učiteljice i učitelji, našli su način da pomognu onima kojima je pomoć najpotrebnija. Učenice su se uključivale u razne akcije poput pripremanja povoja za ranjenike, pripremanja hrane, punjenja cigareta, prodaje rukotvorina te sudjelovanja u pripremi

¹⁹¹ Ljuba Radman, „Pregled razvoja osječkih gimnazija od 1729. do 2000. godine“, 18.

¹⁹² *Isto*, 17-18.

¹⁹³ Julijo Martinčić, „Osvrt na osječke škole i maturante gimnazija u Osijeku“, 49.

dobrotvornih predstava. Sav prihod darivan je u korist ranjenika, invalida, siročadi i siromašnih.¹⁹⁴

¹⁹⁴ „Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914. - 1918.“, *Jeka od Osijeka: Hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1918* 1 (1918), br. 1: 153.

9. Kulturni život

Kazališni život u Osijeku postoji još od prve polovice 18. stoljeća, kada u Tvrđi gostuju njemačke kazališne družine. Kasnije se u Gornjem gradu utemeljuje Dioničarsko kazalište slobodnog i kraljevskog grada Osijeka koje se 1866. smješta u zgradu Društva gornjogradskog kasina i kazališta, a od 1907. tamo se nalazi Hrvatsko narodno kazalište.¹⁹⁵

Odmah nakon objave i početka rata, osječke novine *Narodna obrana* izražavaju brigu oko funkcioniranja kazališta zbog straha kako će ratna situacija odbiti građanstvo od odlaska u kazalište. Osmo kazališna sezona, 1914./1915., imala je 37 dramskih noviteta i 18 obnovljenih komada, a od ukupnog broja predstava malen je broj djela hrvatskih autora. U kazalištu su većinski prevladavala djela nastala na njemačkom govornom području, a u manjem obujmu i djela nastala na mađarskom govornom području, što će ostati praksa do samog završetka ratnog sukoba. Osim toga, većina kazališnog rasporeda kopirana je od bečkog kazalište, a nerijetko su i članovi osječkog kazališta odlazili u Austriju na stručno osposobljavanje i dodatno usavršavanje. Zanimljivo je, s obzirom na ratno stanje i političke odnose toga vremena, da su u kazalištu prisutne i predstave francuskih autora. Trojan navodi kako se kazalište nastojalo prilagoditi i privući šire mase te su zbog toga zabavne predstave prisutnije od kazališnih klasika i eksperimenata.¹⁹⁶

Sezona 1915./1916. bila je vrlo uspješna. U kazalište se vraća Zora Vuksan Barlović, glumica i prva ženska autorica hrvatske profesionalne režije, a na mjesto ravnatelja Drame dolazi Joza Ivakić, koji unutar jedne sezone podiže estetsku razinu dramskih izvedbi osječkoga kazališta. Doveden je i novi zbarski dirigent, Mirko Polić, koji uvodi nove operete na kazališni raspored.¹⁹⁷ Od početka rata pa do kraja sezone 1915./1916., osječko je kazalište izvelo 274 kazališne izvedbe.¹⁹⁸

Sljedeća sezona, 1916./1917., donosi brojne novitete u osječko kazalište. Iz Beča pristižu novi kostimi i scenske dekoracije, a obnavljaju se pozornica i rasvjeta. Rad kazališta olakšan je zahvaljujući vladinim subvencijama koje su zaprimane tijekom cijelog rata. Jedna od većih subvencija odnosila se na obilježavanje desetogodišnjice Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku i iznosila je 50.000 kruna. Navedenom subvencijom modernizirala se pozornica

¹⁹⁵ Ivan Trojan, „Osječki kazališni život u vrijeme Prvoga svjetskog rata“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 41 (2015) br. 1: 385.

¹⁹⁶ *Isto*, 389-391.

¹⁹⁷ *Isto*, 391-392.

¹⁹⁸ Alen Biskupović, „Osječko kazalište, kazališna kritika i novine u Prvom svjetskom ratu“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 41 (2015) br. 1: 413.

kazališta tako što se izgradio kružni horizont, nabavile su se nove kulise, proširio se prostor za orkestar ispod pozornice i popravila se rasvjeta.¹⁹⁹

Posljednja ratna sezona, 1917./1918., bila je obilježena krajem rata i raspadom Austro-Ugarske Monarhije.²⁰⁰ Opet počinju gostovanja, koja su početkom rata zaustavljena, u drugim gradovima Monarhije poput Zagreba, Vukovara i Sarajeva.²⁰¹ Kazalište je u financijskim problemima zbog nedostatka spomenutih vladinih potpora, a raspušteno je Hrvatsko kazališno društvo. Zbog toga će kazalište, u novoj državi, prijeći iz državnih u privatne ruke zagrebačkog kazališnog redatelja Đure Prejca i osječkog veletrgovca Steve Kovjanića.²⁰²

Osim djelovanja samog kazališta, treba napomenuti i osječku kazališnu kritiku koja je bila prisutna i tijekom Prvog svjetskog rata i nije se bojala reći iskreno mišljenje i uputiti kritiku osječkom kazalištu. Tijekom Prvog svjetskog rata, kazališna kritika prisutna je na stranicama *Narodne obrane*, kasnije *Hrvatske obrane*, a kritiku je potpisivao Dragan Melkus, hrvatski slikar i književnik. U svojim kritikama Melkus je, osim o samoj radnji predstave, govorio o postignućima redatelja i glumaca te o samom osječkom kazalištu. Najčešće su kritike bile upućene glumcima te upravi kazališta. Kritika glumaca bila je vezana uz glas i govor glumaca, dok je kritika kazališne uprave vezana uz raspored i odabir kazališnih predstava koje su prema Melkusu bezvrijedne, a postavlja ih se kako bi kazalište financijski opstalo. Uz kritiku uprave često je vezana i priča o svrsi kazališta kao mjestu morala i kulturnog odgoja.²⁰³

Tradicija filma u Osijeku seže u same početke 20. stoljeća kada su u grad dolazili gostujući kinematografi, a prvi stalni kinematograf pojavio se 1910. kada je otvoren „Royal-vio“ na Žitnom trgu.²⁰⁴

Važno je napomenuti kako su vlasti u Monarhiji relativno brzo uvele cenzuru u kinematografiji te su doneseni propisi kojima se promatralo filmove s moralne strane te s političke strane kako oni ne bi prenosili nepoželjne poruke. Vrlo brzo razvila se i rasprava o štetnosti filma, u smislu da film koji prikazuje nasilje potiče osobe na zločin. Zbog toga su donošene zabrane prikazivanja određenih žanrova, poput detektivskih filmova, no sami kinematografi nisu se pretjerano obazirali te su nastavili prikazivati takve filmove, dodavši

¹⁹⁹ Trojan, „Osječki kazališni život u vrijeme Prvoga svjetskog rata“, 392-393.

²⁰⁰ *Isto*, 393.

²⁰¹ Biskupović, „Osječko kazalište, kazališna kritika i novine u Prvom svjetskom ratu“, 413-414.

²⁰² Trojan, „Osječki kazališni život u vrijeme Prvoga svjetskog rata“, 392-393.

²⁰³ Biskupović, „Osječko kazalište, kazališna kritika i novine u Prvom svjetskom ratu“, 420-422.

²⁰⁴ Luka Pejić, „Osnivanje i prve godine djelovanja osječkog kina „Urania“ (1912. – 1918.)“, *Scrinia Slavonica* 18 (2018) br. 1: 297,299.

oznaku *samo za odrasle*. Takvi slučajevi događali su se u Osijeku za vrijeme rata kada su lokalne novine, *Hrvatska obrana*, u siječnju 1915., napominjale kako određeni filmovi na rasporedu nisu za mlade jer prikazuju scene ubojstava.²⁰⁵

Tijekom Prvog svjetskog rata posjeta kinima je porasla, a isto je vrijedilo za Osijek. Razlog tome moguće je pronaći u činjenici kako su ostali oblici zabave bili manjeg opsega zbog nedostatka osoblja koje je bilo mobilizirano dok su kino projekcije zahtijevale manje osoblja i kao takve mogle su bez većih problema funkcionirati. Tijekom rata dolazi do smanjenog prikaza francuskog filma, a kinematografi se okreću filmovima tadašnjih saveznika, odnosno njemačkim, mađarskim, austrijskim, mađarskim i danske produkcije.²⁰⁶

Posjećenosti osječkih kina svjedoče izvješća kina Urania, koje je tijekom 1914. svaki mjesec završila u profitu od 5.000 pa sve do 10.000 kruna, gdje je prosinac 1914. najprofitabilniji mjesec sa preko 10.000 kruna profita.²⁰⁷

Tijekom trajanja rata izražen je i propagandni aspekt filma. U kinu Urania prikazan je pogreb prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije Hohenberg, a novine izvješćuju kako je u kinu tijekom prikazivanja filma bila prisutna velika tuga među publikom. U kinu su prikazivani i filmovi koji su nastojali podići moral, ali i prikazati neprijatelja u što je moguće gorem svjetlu. Tako je prikazan film „Rusi kao trgovci bijelim robljem“, koji su novine *Hrvatske obrane* iskritizirale zbog vrijeđanja cijelog ruskog naroda, navodeći kako se sukobi rješavaju na ratištima. Od ostalih ratnih snimaka prikazivani su filmovi koji veličaju vojsku Monarhije i njenu borbu na talijanskom frontu te snimci podmornice *Deutschland*.²⁰⁸ Gotovo jednaka situacija odvijala se u kinu Royal Biograph gdje su prikazivane snimke sa francuskog, srpskog i ruskog bojišta.²⁰⁹ Osim propagandnih filmova, u kinu su prikazivani i tradicionalni filmovi različitih žanrova, a neke od naslova može prepoznati današnja književna i filmska publika. Tako se u Osijeku, tijekom veljače 1916., prikazivao i film o popularnom književnom detektivu Sherlocku Holmesu, dok se u siječnju 1918. prikazivala filmska adaptacija djela Oscara Wildea, *Slika Dorian Gray*.²¹⁰

Zanimljivo je kako su tijekom rata prisutne određene netrpeljivosti i animozitet između osječkog kazališta i kina Urania. Naime, u ljeto 1918., uslijed teških financijskih uvjeta u gradu

²⁰⁵ Pejić, „Osnivanje i prve godine djelovanja osječkog kina „Urania“ (1912. – 1918.)“, 304-305.

²⁰⁶ *Isto*, 315-316.

²⁰⁷ *Isto*, 316.

²⁰⁸ *Isto*, 317.

²⁰⁹ Završki, „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“, 204.

²¹⁰ Pejić, „Osnivanje i prve godine djelovanja osječkog kina „Urania“ (1912. – 1918.)“, 314.

dolazi do neslaganja između dvije uprave zbog načina financiranja. Uprava Uranije požalila se gradskom poglavarstvu zbog povišenja gradskih nameta za 10% u korist kazališta jer je i kino bilo u sve težem financijskom stanju. Odgovor Hrvatskog kazališnog društva u Osijeku stigao je vrlo brzo, a u samom tekstu odgovora vidljivo je kako autori teksta smatraju da je kazališna umjetnost jedina prava umjetnost u gradu te podsjećaju kako je osječko kazalište sudjeluje u organizaciji i provedbi dobrotvornih predstava koje pomažu onima kojima je najpotrebnije.²¹¹

Osim već spomenute bolnice Urania-Kina koja je uređena sa 16 kreveta, osječka su kina tijekom Prvog svjetskog rata imala donekle humanu ulogu jer su zbog relativno niske cijene ulaznica predstavljale svojevrsan spas od hladnoće tijekom hladnijih mjeseci. *Hrvatska obrana* prenosila je vijesti o dobrom grijanju Urania-Kina i kina Royal koja su rado posjećivali građani slabijeg imovinskog stanja jer je najjeftinija karta koštala 30 filira. Tako je u kinima znalo biti i više od sto osoba koje, prema navodima *Hrvatske obrane*, nisu kod kuće imale ni svjetla ni ogrjeva.²¹²

²¹¹ *Isto*, 311.

²¹² *Isto*, 319.

10. Sport

Prije izbijanja Prvog svjetskog rata, sport u Osijeku bio je vrlo razvijen čemu svjedoče brojna sportska društva koja su osnovana u gradu tijekom 19. i početkom 20. stoljeća.²¹³ U Osijeku su tako postojala društva koja su se bavila streljaštvom, gimnastikom, plivanjem, klizanjem, tenisom, veslanjem, šahom te nogometom.²¹⁴

Nakon sarajevskog atentata, u istragama koje su se provodile unutar Monarhije, srpska društva, a među njima i *Srpski sokol*, prva su pregledana kako bi se pronašla poveznica sa atentatom. Takav je slučaj bio i u Osijeku gdje su prostorije Srpskog sokola pregledane i svi sumnjivi dokumenti predani su vlastima. Ubrzo nakon u Monarhiji se proglašava mobilizacija i izvanredno stanje, a donosi se i *Naredba o ograničavanju ustrojavanja i djelovanja društava*. Naredbom je zabranjeno osnivanje novih društava te sazivanje i sudjelovanje u već postojećim skupinama. Kazna u slučaju kršenja naredbe iznosila je 600 kruna te je bila moguća i zatvorska kazna od dva mjeseca. Zbog navedene naredbe, ali i zbog mobilizacije i ratnog stanja, rad kulturnih i sportskih društava u Osijeku prestaje. Jedina sportska djelovanja odvijala su se u sklopu humanitarnih organizacija poput Crvenog križa.²¹⁵

Većina članova strjeljačkog društva je mobilizirana, a kontrolu nad streljanama preuzima vojska i upotrebljava ih kao staje za konje i skladišta za streljivo i opremu.²¹⁶ Tijekom 1914. u Građansko streljačko društvo učlanjeno je samo pet osoba, a nakon toga prestaju aktivnosti društva sve do kraja rata. Jednako tako, članovi Veslačkog kluba Neptun bili su mobilizirani i poslani na bojišta, ali se u prostorijama kluba tokom čitavog rata čuvao sportski inventar što je omogućilo da klub, odmah nakon rata, sudjeluje u brojnim državnim i međunarodnim natjecanjima.²¹⁷ Osječki teniski tereni tijekom rata su napušteni i opustjeli, no inventar će ostati očuvan te će nakon rata biti predan Lawn Tennis Clubu Osijek.²¹⁸

²¹³ Petar Kerže i Zoran Vladović, „Godina 1914. i zamiranje sportskih društava u Osijeku“, *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* 18 (2016) br. 1: 161.

²¹⁴ Božo Plevnik, *Stari Osijek* (Osijek: Radničko sveučilište „Božidar Maslarić“, 1987), 165-169.

²¹⁵ Kerže i Vladović, „Godina 1914. i zamiranje sportskih društava u Osijeku“, 167-168.

²¹⁶ *Isto*, 169.

²¹⁷ Zlata Živaković-Kerže, ur., *Povijest sporta grada Osijeka* (Osijek: Gradsko poglavarstvo, 1998), 29,45.

²¹⁸ *Isto*, 69.

Jedini sport čiji se razvoj može pratiti i tokom rata bio je nogomet. Prije Prvog svjetskog rata, nogomet se u Osijeku igrao organizirano od 1913., kada je gornjogradski Hrvatski sokol osnovao svoju nogometnu sekciju. Kao što je već navedeno, početkom rata zamiru svi sportski klubovi pa tako i oni nogometni. Situacija se mijenja 27. lipnja 1916. godine kada je osnovan Športski đlački klub Slavija.²¹⁹ Klub su, nakon završetka školske godine, osnovali učenici petog i šestog razreda Realne gimnazije. Prvu loptu poklonio je i izradio Andrija Andučić, osječki čizmar i otac jednog od osnivača. Prva utakmica, odigrana u humanitarne svrhe, bila je protiv Zemunskog sportskog kluba, kojeg su također osnovali učenici. Utakmica je odigrana na igralištu kraj Drave, koje je gradsko poglavarstvo ustupilo Slaviji. Utakmica je završila rezultatom 6:0 u korist nogometaša Slavije. Igrači Slavije nastupali su u vojničkim cipelama, plavim majicama i bijelim gaćicama.²²⁰

Prilog 4: Fotografija momčadi Slavije s prve utakmice, 17. rujna 1916.

²¹⁹ Zlata Živaković-Kerže, ur., *Povijest sporta grada Osijeka*, 51.

²²⁰ Tomislav Buljubašić, *Tempo Slavija!* (Osijek: Kuedes puh, 2022), 5-6.

Klub je odigrao još dvije utakmice, nakon čega, 1917., djelovanje usporava jer je dio igrača mobiliziran. Nešto kasnije, klub mijenja svoju odjevnu kombinaciju u bijele košulje i crne hlačice te ponovno počinje igrati utakmice, a ovoga puta igrane su se utakmice protiv mađarskog vojnog puka, gotovo svaka dva tjedna. Slavija će, 1918., igrati i protiv zagrebačkog HAŠK-a, no ubrzo se događa situacija jednaka onoj 1917. te klub prestaje djelovati.²²¹ Klub će ponovno započeti s djelovanjem 1919. i prerasta u jedan od najvećih osječkih klubova u međuratnom razdoblju.²²²

Osim Slavije, u gradu se osniva još nekoliko klubova. Sportski mađarski akademski klub (SMAK) osnovan je 1917., no postojao je samo jednu godinu. Krajem 1917. osniva se drugi gradski klub, a osnovali su ga igrači Slavije koji nisu mobilizirani. Klub je osnovan pod nazivom Hrvatski građanski šport klub (HGŠK), u narodu znan kao Građanski, a s aktivnim djelovanjem započeo je početkom 1918. Građanski i Slavija bit će veliki rivali nakon završetka rata i u međuratnom razdoblju.²²³

²²¹ Buljubašić, *Tempo Slavija!*, 6-7.

²²² *Isto*, 9.

²²³ Zlata Živaković-Kerže, ur., *Povijest sporta grada Osijeka*, 51.

11. Kraj rata

Dan nakon Objave Narodnog vijeća kojom se tražilo ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba, osječko je stanovništvo reagiralo vrlo pozitivno te su na kućama i zgradama izvješene hrvatske zastave.²²⁴ U centru grada, 23. listopada 1918., okupilo se nekoliko tisuća ljudi koji su slavili novu državu i ujedinjenje spomenutih naroda. Promjena vlasti bila je iznimno kaotična budući da Narodno vijeće nije imalo raspoložive snage koje bi kontrolirale situaciju u gradu. Osniva se Mjesni odbor i poziva se srpska vojska kako bi se situacija u gradu, ali i u cijeloj Slavoniji stavila pod kontrolu.²²⁵

U gradu je situacija iznimno teška. Ljudi provaljuju u skladišta i uzimaju sve što im se nalazi pod rukom, a ulicama odzvanja pucnjava u kojoj ima i ljudskih žrtava. Najteži dani u gradu odvijali su se između 28. i 30. listopada kada se u gradu pojavljuju seljaci iz okolice, koji uz pomoć naoružanih dezertera ulaze u grad jer su čuli kako se u gradu dijeli odjeća i obuća iz vojnih skladišta. Javne zgrade i dvorci su razbijeni, a okolna vlastelinstva su pokradena. Kako bi se novonastala situacija dovela pod kontrolu, u gradu je osnovana narodna garda s oko 300 pripadnika. Narodna garda imala je i zadatak razoružavanja austrougarske vojske. Mjesni odbor, u suradnji sa slovenskim, srpskim i hrvatskim časnicima, preuzima kontrolu nad vojarnama i skladištima, dok novoosnovana narodna vojska održava javnu sigurnost i nadzire prometnice. Zbog straha od napada zelenog kadra, gradonačelnik je naredio naoružavanje građana. Do napada nije došlo, ali je zbog naoružanog građanstva izbio nekoliko incidenata potaknutih alkoholom. Uveden je policijski sat, a istovremeno je zabranjena prodaja alkoholnih pića. Situacija u gradu se smiruje 1. studenog, kada vojnici i pljačkaši napuštaju grad i nastavljaju pljačkati okolna mjesta.²²⁶ Osim nereda potaknutih krajem rata, u Osijeku su se pojavili i problemi vezani uz socijalističke ideje koje su se pojavile u gradu putem povratnika s istočnog bojišta te ruskih zarobljenika koji su tijekom rata nalazili u gradu. Tako je i u Osijeku kratkotrajno postojala podjela na „bijele“ i „crvene“. „Bijela“, odnosno građanska garda sastojala se od činovnika i trgovaca dok su pripadnici „crvene“ garde bili demobilizirani vojnici vođeni idejom radništva i narodne imovine.²²⁷ Polovinom studenog 1918. donesena je odluka o predaji oružja naoružanog građanstva što se odnosilo i na sve postojeće garde.²²⁸

²²⁴ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 217.

²²⁵ Grubišić, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, 117.

²²⁶ *Isto*, 117-118.

²²⁷ Pejić, „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“, 177 - 178.

²²⁸ Grubišić, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, 118.

Kada su se vojnici počeli vraćati s bojišnice, u gradu je priređen doček 28. domobranskoj pukovniji kojoj je obznanjeno kako su od oni sada narodna vojska koja odgovara Narodnom Vijeću.²²⁹ Ubrzo se u gradu pojavljuje i srpska vojska, a službeno priznanje nove države dogodilo se 3. prosinca 1918., kada je održana svečana sjednica gradskog zastupstva u kojoj je izjavljeno kako su grad Osijek i Virovitička županija dio nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.²³⁰

²²⁹ Balta, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“, 217.

²³⁰ *Isto*, 218.

12. Zaključak

Prvi svjetski rat uvelike je utjecao na osječku svakodnevicu. Vijest o atentatu u Sarajevu iznenadila je Osječane. U gradu se stvorilo protusrpsko raspoloženje koje je dovelo do uništavanja imovine i isključivanja Srba iz političkog i kulturnog života grada. Novine su nastojale smiriti situaciju i molile su stanovnike da prestanu uništavati tuđe vlasništvo.

Uvođenjem mobilizacije i proglašenjem izvanrednog stanja događaju se značajne promjene u gradu. Grad napušta dio muškog stanovništva, a dio privatnog vlasništva se privatizira i dolazi pod kontrolu Monarhije. Obustavlja se uobičajeni autobusni, riječni i željeznički promet, a uvode se iskaznice za putovanja, što je značajno ograničilo kretanje stanovništva. Nagli rast cijena namirnica otežava životnu situaciju mnogim stanovnicima grada, pogotovo onima slabijeg imovinskog stanja. Iako nije bio izravno obuhvaćen ratnim razaranjima, Osijek je zbog blizine ratišta bio važno tranzitno središte, kako za prijevoz vojnika na bojišnicu, tako za prihvatanje ranjenika s bojišnice. Dolazak vojnika i njihovih obitelji u grad otežao je situaciju u gradu jer je dostupan smještaj u gradu bio ograničen, a namirnica sve manje. Zbog velikog priljeva ranjenika u gradu su otvorene pomoćne bolnice, često u zgradama osječkih škola, što je otežavalo normalan tijek obrazovanja osječkih učenika i učenica. Briga o ranjenicima bila je vrlo kvalitetna, čemu su svjedočili i sami ranjenici koji su pozitivno pisali i govorili o osoblju osječkih bolnica. Osim vojnika i ranjenika, u gradu su tijekom trajanja rata smješteni zarobljenici koji su korišteni za razne poslove.

U gradu je vladala velika skupoća i nestašica namirnica uzrokovana ratom i povećanjem broja osoba u gradu. Gradsko poglavarstvo nastojalo je ublažiti probleme limitiranjem cijena i uvođenjem aprovizacije. Tešku ratnu situaciju nastojat će ublažiti Crveni križ na čiju je inicijativu otvorena pučka kuhinja. U gradu je tijekom rata organiziran niz akcija, izložbi, koncerata i predstava pomoću kojih su se skupljala sredstva za najpotrebnije, a osnovana su i brojna dobrotvorna društva. U humanitarni rad se uključilo stanovništvo iz različitih slojeva društva.

Kriminalne aktivnosti u gradu povećavale su se iz godine u godinu. Nedostatak redarstvenih snaga nastojao se riješiti osnivanjem građanske garde koja je preuzela dio obaveza osječkih redarstvenika. Među važnijim poslovima garde bilo je kontrola cijena u trgovinama i održavanje čistoće u gradu. Sigurnost u gradu slabila je s vremenom te su uvedene mjere kojima se nastojalo suzbiti okupljanja u kasnim noćim satima. Velik problem predstavljala je neprijavljena prostitucija koja je zaslužna širenju spolnih bolesti među stanovništvom.

Zdravstvena situacija u gradu bila je teška jer je početkom rata velik broj liječnika otišao u vojne bolnice. Zbog loših uvjeta i slabe higijene i čistoće u gradu, zaraze su se brzo širile. Vojnici iz Rusije donijeli su sa sobom koleru što je uzrokovalo epidemiju u gradu i dodatno pogoršalo zdravstvenu situaciju. Gradske vlasti i liječnici nastojali su propisanim mjerama i cijepljenjem usporiti širenje kolere i velikih boginja, što je bilo iznimno teško. Broj preminulih u gradu nadmašuje broj rođenih, ne računajući poginule na bojištima. U gradu se krajem rata pojavila španjolska gripa, no nije bila izrazito smrtonosna.

Tijekom rata dogodile su se i neke pozitivne stvari, pogotovo kada je u pitanju položaj žena. Budući da je značajan broj muške radne snage bio unovačen, na njihova mjesta došle su žene. Tako su u Osijeku djelovale telefonistice koje su kvalitetno obavljale svoj posao. U gradu je 1917. otvorena Ženska realna gimnazija, prva srednja škola za djevojke u Osijeku. Osječki kulturni život nije bio izrazito pogođen ratnim događanjima, čemu svjedoči činjenica da je osječko kazalište nastupalo svake sezone te da je čak za vrijeme rata obavljena modernizacija kazališta. Osječka kina imala su veliku posjećenost tijekom rata i popularnost im je iz godine u godinu rasla. U kinima su prikazivani tradicionalni filmovi te propagandni filmovi koji su prikazivali situaciju na bojištima i veličali Monarhiju. Gotovo sva sportska društva zamiru tijekom rata, izuzev nogometa koji se već od 1916. ponovno igra u Osijeku zahvaljujući osječkim gimnazijalcima koji osnivaju klubove Slaviju i Građanski.

Posljednji mjeseci rata bili su najzahtjevniji. U procesu promjene vlasti stanje u gradu postaje kaotično. Na ulicama je pucnjava, ljudi krađu što god mogu, seljaci iz okolice i naoružani dezertteri dolaze u grad. Javne zgrade i dvorci su razbijeni. Neredi se početkom studenog smiruju, pljačkaši napuštaju grad i postupno se uspostavlja vlast Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ovaj diplomski rad svojevrsna je sinteza najvažnijih društveno-političkih zbivanja u Osijeku između 1914. i 1918. godine. Rad predstavlja historiografski doprinos istraživanju Prvog svjetskog rata na području Hrvatske, temi koja je ponovno izazvala interes stručne i šire javnosti nakon nedavnog obilježavanja stogodišnjice tzv. Velikog rata. Postoji još mnogo prostora za daljnja istraživanja koja će još jasnije analizirati odabrane pojave u Osijeku, uspoređujući iste s kretanjima u ostalim gradovima u Hrvatskoj i regiji.

13. Popis priloga

Prilog 1: Odbor za podvorbu vojnika na glavnom kolodvoru. Preuzeto iz: Živaković-Kerže, Zlata. „Ratni znakovi u Osijeku 1914. (Osvrt na "Odbor za podvorbu putujućih vojnika i ranjenika")“. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Đakovu* 1 (2018), 73-93.

Prilog 2: Plakat Spomen-lipe koja se nalazila u današnjem Sakuntala parku. Preuzeto iz: Božić-Drljača, Vesna i Jelaš, Danijel. *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2014.

Prilog 3: Zastava Građanske garde. Preuzeto iz: Grubišić, Ante. „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“. U Osječki zbornik, uredio Mladen Radić, 111-119. Osijek: Muzej Slavonije, 2004.

Prilog 4: Fotografija momčadi Slavije s prve utakmice. Preuzeto iz: Buljubašić, Tomislav. *Tempo Slavija!*. Osijek: Kuedes puh, 2022.

14. Popis literature

Novine i tiskovine

1. *Hrvatska obrana* (Osijek)
2. *Jeka od Osijeka. Hrvatski zabavnik i kalendar za god. 1918.* (Osijek)
3. *Narodna obrana* (Osijek)
4. *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914. – 1915. – Ratni almanah* (Osijek)

Knjige i zbornici radova

1. Balta, Ivan. „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvoga svjetskog rata“. U *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa 9. lipnja. 2015.*, uredio Stjepan Prutki, 75-92. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016.
2. Božić-Drljača, Vesna i Jelaš, Danijel. *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2014.
3. Buljubašić, Tomislav. *Tempo Slavija!*. Osijek: Kuedes puh, 2022.
4. Christopher Clark, *Mjesečari: Kako je Europa krenula u rat 1914.*, Preveo Marinko Raos. Zagreb: Vuković & Runjić, 2018.
5. Filipović, Sergej i Pejić, Luka. „Sriemske novine i izvještaji Županije srijemske kao izvori za istraživanje ratnih prilika u Vukovaru u Prvom svjetskom ratu“. U *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa 9. lipnja. 2015.*, uredio Stjepan Prutki, 431-446. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016.
6. Grubišić, Ante. „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“. U *Osječki zbornik*, uredio Mladen Radić, 111-119. Osijek: Muzej Slavonije, 2004.
7. Herman Kaurić, Vijoleta. „Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji“. U *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.: Zbornik radova sa znanstvenog skupa 9. lipnja. 2015.*, uredio Stjepan Prutki, 21-44. Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, 2016.
8. Hobsbawm, Eric. *Doba Carstva 1875-1914*. Preveo Goran Kovačić. Beograd: Arhipelag, 2018.
9. Judson, Pieter M. *Povijest Habsburškog Carstva*. Zagreb: Sandorf, 2018.
10. Kolar-Dimitrijević, Mira. *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941. godine*. Zagreb: Hrvatska narodna banka, 2013.

11. Martinčić, Julijo. „Osvrt na osječke škole i maturante gimnazija u Osijeku“. U *Gimnazije u Osijeku. Ravnatelji, profesori i maturanti 1729.-2000.*, uredio Julijo Martinčić, 39-52. Zagreb-Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2001.
12. Pejić, Luka. „Kriminal i represivni sustav u Osijeku u okvirima modernizacijskih procesa (1868. – 1918.)“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2019.
13. Plevnik, Božo. *Stari Osijek*. Osijek: Radničko sveučilište „Božidar Maslarić“, 1987.
14. Radman, Ljuba. „Pregled razvoja osječkih gimnazija od 1729. do 2000. godine“. U *Gimnazije u Osijeku. Ravnatelji, profesori i maturanti 1729.-2000.*, uredio Julijo Martinčić, 9-20. Zagreb-Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2001.
15. Rajković, Ana. *Dugi ženski marš*. Zagreb: DAF, 2021.
16. Sršan, Stjepan. *Osječki ljetopisi 1686.-1945*. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1993.
17. Vinaj, Marina. *Povijest osječkih novina 1848.-1945*. Osijek: Muzej Slavonije Osijek, 1998.
18. Vukičević, Marko. *Zagreb 1914. – 1918. Grad i stanovnici u Velikome ratu*. Zagreb: Despot infinitus, 2020.
19. Završki, Veronika. „1914. godina u Osijeku u novinama *Narodna / Hrvatska Obrana i Slavonische Presse*“. U *Europski realiteti – Moć*, uredio Krešimir Purgar, 193-209. Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, 2023.
20. Živaković-Kerže, Zlata, ur. *Povijest sporta grada Osijeka*. Osijek: Gradsko poglavarstvo, 1998.
21. Živaković-Kerže, Zlata. *S tradicionalnih na nove puteve. Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918*. Osijek: Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, 1999.
22. Živaković-Kerže, Zlata. *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)*. Osijek: Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, 1996.

Članci

1. Balta, Ivan. „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvome svjetskom ratu“. *Polemos VIII* (2005), br. 15-16: 205-219.
2. Biskupović, Alen. „Osječko kazalište, kazališna kritika i novine u Prvom svjetskom ratu“. *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 41 (2015), br. 1: 397-427.

3. Červenjak, Jelena i Živaković-Kerže, Zlata. „Modernizacijska kretanja i položaj žena u gradu Osijeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće“. *Scrinia Slavonica* 14 (2014), br. 1: 129-141.
4. Đukić, Filip; Pavelić, Marko i Šaur, Silvijo. „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu – Bojišta, stradanja, društvo“. *Essehist* 7 (2015), br. 7: 81-86.
5. Filipović, Sergej. „Reguliranje prostitucije u Osijeku na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće: Pravilnik o uređenju i nadziranju prostitucije iz 1896. i Pravilnik za bludilišta iz 1911.“. *Scrinia Slavonica* 14 (2014), br. 1: 141-158.
6. Geiger, Vladimir i Fabry, Edgar. „Racionirana i zajamčena opskrba stanovništva Hrvatske u Prvom svjetskom ratu“. *Numizmatičke vijesti* 56 (2014), br. 67: 87-118.
7. Kerže, Petar i Vladović, Zoran. „Godina 1914. i zamiranje sportskih društava u Osijeku“. *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* 18 (2016) br. 1: 161-169.
8. Pejić, Luka. „Osnivanje i prve godine djelovanja osječkog kina „Urania“ (1912. – 1918.)“. *Scrinia Slavonica* 18 (2018) br. 1: 289-332.
9. Trojan, Ivan. „Osječki kazališni život u vrijeme Prvoga svjetskog rata“. *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 41 (2015), br. 1: 383-396.
10. Vida Blagojević, Mirjam. „Razvoj epidemiološke službe i javnoga zdravstva u Osijeku od kraja 19. do sredine 20. stoljeća“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 53 (2021), br. 1: 199-219.
11. Vonić, Maja. „Španjolska gripa u Osijeku 1918.“. *Scrinia Slavonica* 14 (2014), br. 1: 217-234.

Internet

1. „12. siječnja 1914., Načelnik Osijeka“, *Svakodnevnica 1914. u starim novinama*, <http://virtualna.nsk.hr/1914/12-sijecnja-1914/>.
2. „Aprovizacija“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3412>.
3. „Difterija“, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=15045>.
4. „Državna obilježja“, *Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija*, <https://web.archive.org/web/20100413112426/http://www.mvpei.hr/MVP.asp?pcpid=63>.

5. „Pravaštvo“, *Hrvatska enciklopedija*,
<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49984>.
6. „Priječki sud“, *Hrvatska enciklopedija*,
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50338>.
7. Aralica, Višeslav, „12. ulanska pukovnija“, *Hrvatski državni arhiv*,
<http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Teme/ArticleId/1125/oamid/485>.